

מאורות השבת

שע"י המכון התורני ירושלים

ויקהל - תשפ"ה | גליון 156 | הפקה ועריכה: הרב נעם יעקובי שליט"א וצוות המכון התורני

לרפואתו השלימה והמהירה של אביהם ודועם של ישראל, ראש גולת אריאל, הוד מעכש"ת מרן האדמו"ר מוויז'ניץ, הרה"צ ר' ישראל בן לאה אסתר הגר שליט"א. יה"ר שהש"ת ישלח לו רפואה שלימה והחלמה מהירה בריאות איתנה והמשך הצלחה גדולה בעבודת הקודש ובהנהגת עדת חסידיו לרבותיהם לאיש"ט.

מן הפרשה

להערות והארות: 0527615936b@gmail.com
מתקבלות עבודות הקלדה ועימוד
במכון התורני רחוב האומן 27 ירושלים. טל: 0546371585

זריזות עם סייעתא דשמיא

להשיג מטרה כלשהי... הזריזות היתה מטרה בפני עצמה!! כאשר הקב"ה מצווה לעשות משהו, צריך לעשות את הדבר בזריזות, כפי שראוי ומכובד לנהוג ביחס לציווי ישיר של מלך מלכי המלכים!
גם אם הזריזות הזו אינה מביאה כל תועלת, גם אם היא לא תקדם את האינטרסים של איש, היא נחוצה כשלעצמה, משום כבודו של מקום!
והנה, לכשנבחון, נמצא כי לא זו בלבד שמה שרבינו התמסר באופן יוצא דופן להעברת הציווי בדבר מלאכת המשכן עוד באותו יום בו ירד מהר סיני, אלא שהוא הספיק באותו יום לעשות עוד מספר דברים... שהרי לעיל בפרשת יתרו נאמר (יח, ג) "וַיְהִי מִמָּחֳרָת וַיָּשֶׁב מֹשֶׁה לְשַׁפֵּט אֶת הָעָם וַיַּעֲמֵד הָעָם עַל מֹשֶׁה מִן הַבֹּקֶר עַד הָעֶרֶב", ופירש רש"י, "וַיְהִי מִמָּחֳרָת" - מוצאי יום הכפורים היה, כך שנינו בספרי. כלומר, באותו יום בו ירד מהר סיני, הספיק משה רבינו להקהיל את העם ולצוותם על מלאכת המשכן, וגם לשבת לשפוט את העם במסירות כזו, אשר יתרו סבר שתגרום לקריסתו המוחלטת!

כיצד נבין זאת? כיצד הצליח משה רבינו לבצע את כל המשימות הללו ביום אחד? ועוד אחרי צום של ארבעים יום וארבעים לילה? היתכן?
לשאלה זו ישנה תשובה אחת ויחידה, והיא: סייעתא דשמיא!! התורה הקדושה מעידה על משה רבינו (במדבר יב, יז) "לֹא כֵן עֲבָדִי מֹשֶׁה בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא", והיינו שמה שרבינו הוא נאמן ביתו של הקב"ה, וכנאמן של הקב"ה בודאי היתה לו סייעתא דשמיא מיוחדת ממרומים, סייעתא דשמיא אשר אִפְשָׁרָה לו לעשות מעשים שאנו איננו יכולים לתפוס את היקפם! (מקדש הלוי - רבי יוסף צבי הלוי דינר זצ"ל)

נוכל לומר, שפירוש "אלה הדברים" הם המשכן וכל כליו האמורים לעיל וכאן בפרשה. ור"ל שאמר אליהם משה, "אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם", שהם המשכן וכל כליו, "ששת ימים" דוקא "תעשה מלאכה", שאין עשיתם דוחה שבת. ובוה אתי שפיר שאמר, "תַּעֲשֶׂה מְלָאכָה" בצירי תחת התי"ו, דהיינו מאלוה, כמ"ש רז"ל, שבצלאל והחכמים היו מתחילים והמלאכה היתה נגמרת בידם מאלוה, על פי הנס, כי היתה מלאכה קשה מאד ואי אפשר לאדם לעשותה כולה בעצמו. ע"כ.

(נשמות חיים, לקט הקמח - רבי חיים משאש זצ"ל)

"וַיִּקְהַל מֹשֶׁה אֶת כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' לַעֲשׂוֹת אֹתָם" (שמות לה, א), פירש רש"י: "ויקהל משה" - למחרת יום הכפורים כשירד מן ההר.

הרי לנו דבר פלא: משה רבינו יורד מהר סיני למחרת יום הכיפורים, לאחר שהות ממושכת של ארבעים יום בלי מזון ובלי שתייה, ומה הדבר הראשון שהוא עושה? מקהיל את כל העדה, שש מאות אלף גברים, בכדי לצוות אותם על מלאכת המשכן... משימה לא פשוטה לחלוטין! האם זה היה כל כך דחוף?

זאת ועוד. במשך חדשיים וחצי, מאז מוצאי יום הכיפורים ועד כ"ה בכסלו, הושלמה מלאכת המשכן. אין ספק שזה לא היה פשוט להשלים את כל המלאכה המורכבת הזו. מלאכת מחשבת מעשה אמן במשך חדשיים וחצי. ושוב אנו תוהים: מדוע? מה הדחיפות הגדולה?

והנה, אילו היינו שומעים שלמחרת השלמת מלאכת המשכן נצטוו ישראל להקימו ולהקריב בו קרבנות, ניחא. אנו יכולים להבין שכל קרבן, כל יום של עבודה בבית המקדש הינו בעל ערך אשר לא יסולא בפז, ובכדי להוסיף עוד כמה ימים של עבודה שווה היה לעשות את המאמץ הגדול הכרוך בזריזות הגדולה שבמלאכת המשכן.

אולם למרבה הפלא, אנו מגלים שלאחר שהושלמה מלאכת המשכן הוא לא הוקם עד לראש חודש ניסן! רק בראשון לחודש הראשון משה רבינו הקים את המשכן, ועד אז הוא עמד בלי כל שימוש! אם כן שבה קושייתנו וגם ניצבה, לשם מה הזריזות הגדולה? מה הדחיפות ומה הבהילות?

אכן התשובה פשוטה. הזריזות לא נועדה בכדי

"וַיִּקְהַל מֹשֶׁה אֶת כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' לַעֲשׂוֹת אֹתָם, שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יָהִי לָכֶם קָדֹשׁ" וכו' (שמות לה, א-ב).

קשה לי טובא, דמאחר שאין בענין אלא ציווי על השבת, מפני מה קאמר "אלה הדברים", הו"ל לומר בקצרה 'ויאמר להם ששת ימים' וכו'. ועוד מה ר"ל "לעשות אתם", והלא אין כאן עשייה, רק שמירת שבת? ונראה לע"ד, כי הנה כתב רש"י ז"ל, שציווי השבת בכאן, להודיע, שאין מלאכת המשכן דוחה שבת, ע"ש. וא"כ

ה' מחשיב תרומת המשכן כנדבה לה'

"הֵבִיאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל נִדְבָה לָהֶ" (שמות לה, כט).

הנה המשכן היה כדי שתשרה שכינה בתוך בני ישראל ממש, כדי שיהיו קרובים אל מקור הקדושה ויושפע עליהם בשפע רב, מאהבת הקב"ה אותם, והיה מזה מקור כל ההצלחות לבני ישראל.

מעתה צא ולמד, אם יאמר עשיר גדול לעני מדוכא, הבא לי נייר ואכתוב עליו שטר מתנה עבורך מאת אלף דינרים, והביא העני הזה את הנייר, היתכן שיקבל העני שכר מהעשיר גם על מה שנתן את פיסת הנייר משלו, ועל מה שהזדרז לרוץ ולהביאו, ועוד שיקרא זאת 'נדבה'.

והנה על המשכן שהיה מקור כל האושרים וההצלחות לכל בני ישראל בזה ובכא, ואמר משה רבינו ע"ה בשם ה' שיביאו מעט זהב ונחושת לבנין המשכן, והזדרזו והביאו, קרא הכתוב כמה פעמים "נדבת לב", עד שמקרא מפורש כנ"ל "הביאו נדבה לה'". נורא ואיום הטבת הקב"ה עם בניו בני ישראל.

צא וראה מה היה המשכן. הקטורת, אמרו חז"ל, שעשרה פרסאות סביב המשכן לא הוצרכה כל כלה לבשם את עצמה כי נתבשמה מריח הקטורת (עי' יומא לט, ב), וכיון שגשמימות הקטורת פעלה כל כך, מה פעלה רוחניות הקטורת וקדושתה. נורא מאד!
הסבא מקלם

מן המדרש

מדרש רבה ויקהל מז, ד (עפ"י פ"י המשולב)

דבר אחר, "ואמלא אתו", כל החכמה הזו מנין, מן הקדוש ברוך הוא, "רוח אלהים". וכן אתה מוצא ביהושע שהוא בא מיוסף, ומה פתיב בו "ויהושע בן נון מלא רוח חכמה" (דברים לד, ט). וכן אתה מוצא בעתניאל בן קנז שבא מיהודה, מה פתיב בו "ותהי עליו רוח ה'" (שופטים ג, י). וכל הנסים שנעשו להם, בזכות הברכה שברך משה את השבטים, שנאמר "וזאת ליהודה ויאמר" (דברים לג, ז), בשעה שנכנסים בצרה "ועזר מצריו תהיה" (שם).

דבר אחר, "שמע ה' קול יהודה" (שם), שנתן בו רוח הקדש לגדלה, ומתגבר בה.

אמר רבי חנינא, הדא הוא דכתיב "אכן רוח היא באנוש" (איוב לב, ח), וכל הבינה שהיתה בבצלאל, משל שדי היא, הוי "ואמלא אתו רוח אלהים" (לעיל לא, ג). "בחכמה", שהיה חכם בתורה. "ובתבונה", שהיה מבין בהלכה. "ובדעת", שהיה מלא דעת בתלמוד. **אמר הקדוש ברוך הוא** לישראל, בעולם הזה היתה רוחי נותנת בכם חכמה, אבל לעתיד לבוא רוחי מחיה אתכם, שנאמר "ונתתי רוחי בכם וחייתם" (יחזקאל לו, יד).

דבר אחר [אופן אחר] לבאר את הכתוב "ואמלא אתו" (דברים לא, ג), שבא לומר שכל החכמה הזו מנין לו לבצלאל, מן הקדוש ברוך הוא, וניתנה לו ברצון ה', וזהו שאמר "ואמלא אתו רוח אלהים", "רוח" משמעותו רצון, ומלמד בזה שכל החכמה ניתנה לו מרצונו של הקב"ה. וכן אתה מוצא ביהושע, שאף שהוא בא משבט יוסף שראוי ומוכן לחכמה, ומה כתיב [נאמר] בו "ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו", הרי שכל חכמתו היא רק מחמת שסמך משה ידיו עליו. וכן אתה מוצא בעתניאל בן קנז שבא מיהודה, ואף שנאמר בשבט יהודה שבזכות עתניאל נעזרו ונושעו מצריהם, מה כתיב בו [בעתניאל], "ותהי עליו רוח ה'" (שופטים ג, י), כלומר שהרצון האלהי הוא זה שנתן בו חכמה. וכל הנסים שנעשו להם למלכים ולשופטים שהיו משבט יהודה, הם בזכות הברכה שברך משה את השבטים, והתפלל על זרעו של יהודה ועל המלכים היוצאים ממנו, שנאמר בברכתו של משה שבירך באחרית ימיו "וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה" (דברים לג, ז), שבשעה שנכנסים בצרה ישמע הקב"ה לתפילתם, ובזכות זה "ועזר מצריו תהיה" (שם) [יושיע אותם מהצרים עליהם]. וברכת משה היתה על הדורות העתידים, שבשעה שיעמדו בצרה, ינצלו בזכות ברכתיו.

דבר אחר [אופן נוסף] לבאר את הכתוב "שמע ה' קול יהודה", שהלשון "קול" רומז על רוח הקדוש, והברכה של בצלאל [שבא מיהודה], היא שנתן בו רוח הקדש לגדלה ולהתפלל על ישראל, ומתגבר בה, ועל ידי שהיה מתגבר ברוח הקדוש, זכה לבינה והבין דבר מתוך דבר. כך ניצח את אויביו, כדלעיל.

אמר רבי חנינא, הדא הוא דכתיב [זה מה שנאמר] "אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינם" (איוב לב, ח) [החכמה היא רוח שניתנה באדם מאת ה', והנשמה שניתנה בו משמים, היא מביאה בו בינה], וכן כל הבינה שהיתה בבצלאל, משל שדי היא, הוי [בודאי זה מה שאמר הכתוב] "ואמלא אתו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת" וגו'. (שמות לא, ג) והכתוב דורש שבבחו של בצלאל ומהי החכמה שניתנה בו, ונדרש כולו על התורה שהיתה בו: "בחכמה" - שהיה חכם בתורה, "ובתבונה" - שהיה מבין בהלכה [לפסוק כהלכה], "ובדעת" - שהיה מלא בתלמוד.

אמר הקדוש ברוך הוא, בעולם הזה היתה רוחי [רוח הקדוש] שאני נותן בכם, נותנת בכם חכמה, ומכל מקום, אף מי שזכה למעלה זו, אפשר שיבוא לידי חטא. אבל לעתיד לבוא, רוחי [רוח השכל] שאתן בכם, תיתן בכם חכמה בינה ודעת ולא תחטאו עוד, ומחיה אתכם לימים רבים, שנאמר "ונתתי רוחי בכם וחייתם" (יחזקאל לו, יד).

ממאורות המדרש

וב"תולדות נח" ביאר, שמלמד ש"רוח אלוהים" שאמר הכתוב, הכוונה היא לרוח הקדוש, ועל ידי רוח הקדוש התמלא חכמה ודעת, ואין הכוונה לרוח חכמה, אלא שעל ידי רוח הקדוש באה לו חכמה. וב"תפארת ציון" ביאר, שמוסיף המדרש שלא רק עצם בנין המשכן היה ברוח אלהים, אלא גם כל הכלים ופרטי הבניה נעשו על ידי רוח אלהים, כיון שמכוונים לדברים עליונים.

כל החכמה הזו מנין, מן הקדוש ברוך הוא, "רוח אלהים". ביאר ב"יפה תואר", שיש פעמים שבאה חכמה לאדם מחמת שורשו [ראה ב"מ פה, א] שיש שהובטח להם שלא תמוש התורה מפיהם, וממילא צאצאיהם מלאים חכמה מחמת שורשם]. ויש שמוגיעה לאדם חכמה כי הכין עצמו לכך, ויש שקיבל חכמה בהשתדלותו ויגיעתו, וכאן מלמד הכתוב שכל מילוי חכמתו היה בגלל הרצון האלהי בלבד.

ד' אמות של הלכה

בענין אכילת זיתים

שאלה באיזה אופן אפשר לאכול זיתים מבלי להיכנס לחשש 'קשה לשכחה'? תשובה: [א] מנהג העולם לאכלם עם שמן זית, ומנהג ותיקין היא שכן היא מנהג ירושלים מאז ומעולם, ואף טיפה אחת של שמן זית מועיל, ואף שיש שפקפקו על כל זה, מ"מ כבר יישבו הכל על נכון.

בזיתים", דהיינו דוקא במי שרגיל בהם אז משכח הלימוד, אבל כשאנו רגיל אינו משכח הלימוד. ומה נקרא רגיל לענין זה, מציין שם לגמ' ברכות דף מ' ע"א דהרגיל בעדשים אחת לל' יום, משמע דאחת לל' יום עדיין מקרי רגיל לגבי אכילה, אבל יותר מל' יום שוב לא מקרי רגיל. אכן בהוספות ותיקונים (שבסו"ס) העיר דבשבת דף ק"י ע"א איתא והא דלא רגיל בה מ' יום, וצ"ע (וע"ע בס' שמירת הגוה"נ). ובס' דרך שיחה (עמ' תק"ד) כתב הגר"ח ק: כתב אלי אחד להקשות מגמ' מפורשת (יומא נ"ג ע"ב) שהיה הכה"ג מאריך בתפילתו ביוהכ"פ ואמרו לו שלא יהא רגיל בזה, ועוד הוספתי מגמ' (כתובות ס"ז ע"ב) הוה רגיל כל מעלי יומא דכיפורא, אף שהיה זה אחת לשנה, והתשובה היא פשוטה, דבר ששייך לכל יום ועושהו רק אחת לל' יום אינו נקרא רגיל אבל דבר ששייך רק לזמן מסוים הרגיל קאי על זמן זה [אבא צ"ל לא אכל כלל זיתים, ואף אחת לל' יום, חשש שגם זה קשה לשכחה] עכ"ד, ובאורחות רבינו (ח"ג ע"ט ק"ד) מובא שהגר"ח קאוכל זיתים פעם בקצת יותר מל' יום.

ידון אי ניתן לומר שהיא ענין טבעי ושנשתנו הטבעים
בס' עיונים בהלכה (ח"א סי' י"ב) כתב לחקור על שורש הדבר, אם סיבת הדבר דהוי קשה לשכחה הוי ענין טבעי שפרי הזית משכח הלימוד, או שהוא ענין סגולתי ועילאי, שכן אם הדבר טבעי יש להמליץ על מה שנהגו להקל בזה, ידיועים דברי הראשונים שבהרבה דברים נשתנו הטבעים [יעויין תוס' מו"ק דף י"א. ד"ה כוורא, וע"ז דף כ"ד ע"ב תוד"ה פרה וחולין דף מ"ז ע"א תוד"ה כל]. ואם כן אפשר שגם בדבר זה נשתנה הטבע, אך אם הענין סגולתי, קשה לומר שנשתנה הטבע בזה מכיון שאין הדבר טבעי, אלא ענין סגולתי ועילאי [עי' במבוא לס' שמירת הגוה"נ].

והנה מדברי המג"א הנ"ל מוכח בבירור שהענין סגולתי ועילאי, דבענין סגולתי יש לחלק בין אוכלם בכוונה שמתקן המאכל ובין אם אוכלם שלא בכוונה שאז היא משכח הלימוד, דאם היה הענין טבעי מה שייך לחלק בין אוכלם בכוונה או שלא בכוונה. אמנם בס' הנ"ל כתב להעיר קצת מדברי הרבינו בחיי פרשת וישלח (ע"כ ותצא דינה) דכל האילנות יש להן לב כשיחתוך אותן, אבל אילן זית אין לו לב ואולי מפני זה "טבע הפרי" משכח התלמוד ומטמטם הלב וכו', עכ"ד, הרי לשונו דהוא טבע הפרי, וצ"ע בזה.

ידון בדברי היעב"ץ שחילק בין אוכל זיתים חיין לכבושים
לעיל הבאנו דברי היעב"ץ דהא דאכילת זיתים משכחים הלימוד, היא דוקא בזיתים חיין ולא האוכל זיתים כבושים, והנה היעב"ץ סתם ולא פירש איה מקורו, וכבר הקשה הגר"ח קניבסקי בס' הזכרון (שם) דמצינו בזמן התלמוד שהיו אוכלים בין זיתים חיין ובין כבושים, וא"כ הי"ל להתנא לחלק ולפרש בדבריו והרגיל בזיתים חיין, דכיון דהיה בזמנם גם זיתים כבושים הו"ל לפרושי בהדיא דהיינו דוקא זיתים חינים. מלבד זאת מצינו במאירי (בהוריות שם) להדיא דזיתים מלוחים קשים לשכחה.

אמנם נראה דמה שסתם בהגהותיו פירש בספרו מור וקציעה, וזה לשונו שם (סוסי" ק"ע) "ומה שאין נוהגין לזוהר מזיתים אף שנוהרין מדברים המביאים לידי שכחה, נ"ל עיקר טעמן הוא משום דמשמע להו שלא נאמרו דברי הגמרא אלא באוכלן לחין חיין וקובע סעודתו עליהן, משא"כ באלו הכבושים שאין אוכלין אותן אלא לקינוח, וראיה לדבר שאין חשש בזיתים כבושים, ר' יוחנן החורני פ"ק דיבמות (טו:) ור' יוחנן דאכל זית מליח (ברכות לח:) עכ"ל.

הרי דביאר לן ראייתו מהא דמצינו לכמה אמוראים שאכלו זיתים, ור' יוחנן אכל זית "מליח" הרי דבזיתים מלוחים וכבושים אין חשש. ועי' בס' עינים למשפט (הוריות) שהביא ראי' לדברי היעב"ץ מהגמ' ברכות הנ"ל, וכיוון לדברי היעב"ץ עצמו בספרו מור וקציעה וכאמור. אמנם בס' יפה ללב (ח"ג קו"א יו"ד סי' קט"ז אות י'

[ב] היעב"ץ חידש דבזיתים כבושים אין חשש משום קשה לשכחה, ולפי"ז כל הזיתים שלנו שקונים בכלים מוכנים הם כבושים ואין חשש לאכלם. אמנם יש שהקשו עליו, ועי' להלן שהבאנו שמשמעות דבריו במקום אחר, דעיקר החשש היא דוקא כשאוכלן בקביעות בפנ"ע, אבל אם אוכלן לקינוח אין חשש בזה, ומש"ה חילק בין כבושים לחיים, דכבושים אין הדרך לאכלן בפנ"ע ורק לקינוח, ומשא"כ חיין, וגם עפ"י הבנה זו אין חשש כשאוכלן ביחד עם פת או שאר דברים.

[ג] יש שדייק מלשון הגמ' דעיקר הקפידא היא דוקא כשרגיל בכך. ובשיעור הרגילות לא ברור כ"כ, דבמקום אחד בש"ס מצינו דרגיל מקרי אחת לל' יום, ובמקו"א בש"ס מצינו דרגיל מקרי אחת למ' יום.

דברי הגמ' בענין אכילת זיתים ושמן זית
גרסין בהוריות י"ג ע"ב ת"ר חמשה דברים משכחים את הלימוד וכו' והרגיל בזיתים וכו', חמשה דברים משיבים את הלימוד וכו' והרגיל בשמן זית וכו'. הרגיל בשמן זית מסייע לי' לרב יוחנן כשם שהזית משכח לימוד של שבעים שנה כן שמן זית משיב לימוד של שבעים שנה עכ"ל הגמ'. וענין זה מוזכר להלכה במג"א (סי' ק"ע סק"ט) הנהגת רע"א (אר"ח סי' ב') ערוך השלחן (סי' ב' סעי' ה') בן איש חי (ש"כ פנחס אות י"ז) ובכה"ח (סי' קנ"ז סקכ"ז).

ד' אופני היתירים שמצינו בפוסקים
אמנם ידוע דהרבה אין נמנעים מלאכול זיתים, וצריך טעמא רבה, וביותר מזה הרי בגמ' עצמו מצינו שנהגו לאכול זיתים, והלא הוי כנגד הברייתא דשניין בהדיא דקשה לשכחה, ולפי דברי האחרונים מצינו בזה אופנים שונים שיתיישב מנהג העולם בזה, ונעתיק כאן דבריהם בקצרה, ומה שיש לדון בדבריהם.

1. **האוכלו בכוונה** - המג"א בס' ק"ע (סק"ט) כותב, וז"ל: בענין דברים המשכחים את האדם כגון זיתים וכיוצא בהם אין זה אלא בעם הארץ אבל המאכל בכוונה כנודע מוסיפים לו זכירה כי הוא מתקן אותה עכ"ל. ועי' כה"ח מה שהאריך בכוונת הדברים. אמנם עי' בשו"ת שלמת חיים (ח"א סי' מ"א) דאין ראוי להרגיל בדבר המפורש בש"ס וכ"ש בעניני שכחה אולי יש בהם ליתא דלאו ד"השמר לך פן תשכח", וכתב דכוונת המג"א היינו רק באם רואה אדם שאוכל זיתים שלא להרהר אחריו, עכ"ל.

2. **זיתים כבושים** - כתב בהגהות יעב"ץ (בגמ' שם) דכל האיסור באכילת זיתים הינה דוקא בזיתים חיים אבל לא בזיתים כבושים. ובס' שמירת הגוף והנפש הביא שכן הוא בס' פתחי עולם (סי' ב' ובס' שמירה מעליא (אות קע"ח).

3. **עם שמן זית** - בשו"ת שלמת חיים (שם) כתב דיאכל אותם עם שמן זית ואז מה טוב לכוון, וכן כתוב בהגהות הגר"י וועלץ זצ"ל לספר שמירת הנפש, וז"ל: אולם מנהגן שאינם נזהרים בזה [באכילת זיתים] יש להם יסוד ע"פ הגמרא הרגיל בשמן זית מסייע ליה לר"י כשם שהזית משכח לימוד של ע' שנה כך שמן זית משיב לימוד של ע' שנה, דהרי יש בכחו של השמן זית לתקן מה שקלקל הזית, לכן כיון שאוכל הזיתים עם שמן זית מתקן בזה מה שקלקל באכילתו הזית, יעו"ש בדבריו. גם בדברי הס' עינים למשפט (הוריות שם) מוזכר עצה זו לאכול זיתים עם שמן זית עליו, וכן מובא בשם הגר"ש מזעליכוב זצ"ל (קובץ מבית לוי ח"ג) שהיה נוהג כן לטבל הזיתים בשמן זית ולאוכלם. וכן מובא בשם הגר"ש אויערבאך זצ"ל (הלי"ש ח"א פ"ב הע' 103) שכן נהגו בירושלים מאז ומעולם ואין לערער בדבר, ולאחד שהי' קשה לו שמן זית ושאל כיצד ינהג כשרוצה לאכול זיתים, השיב הגר"שז"א דדי בטיפה אחת. וכ"כ הגר"ש וואזנער בתשובה (נדפס בקובץ שערי הוראה ח"ד ע"ט י"ז): "ראיתי לרבותי שהיו טובלים בשמן וכן אני נוהג בל"נ".

4. **דוקא שרגיל בזה** - הגר"ח קניבסקי בספרו ספר הזכרון (נדפס בסוף ספרו שיח השדה) מוכיח מלשון הברייתא דקתני "הרגיל

יותר כח השמן הזית, ואם כח זכרוננו לקוי תשפיע עליו יותר כח הזית יותר מאשר השמן תועיל לו. ועוד יש להעיר דאם אוכל שמן זית כדי לתקן מה שקלקל הזית א"כ צריך לאכול שמן זית כפי השיעור שאכל מהזית ואם אכל זיתים הרבה צריך לאכול שמן זית הרבה, כדי שיתוקן כפי השיעור שקלקל הזית, והעולם נהוג רק להטביל הזיתים בשמן, ותו לא, אבל מעולם לא ראינו מי שיאכל שמן זית בשיעור שאוכל מהזיתים, עכ"ד. גם דעת החזו"א והקה"י היתה שלא מועיל לערב שמן זית (אור"ש שם).

אמנם הגרשז"א אמר בזה (בהל"ש שם): דכל אלו הדברים המוזכרים במס' הוריות אין בהם איסור מדינא אלא משום זהירות ולא אמרינן בענינים סגוליים חמירא סכנתא (ע"י בס' שמירת הגוה"נ מבוא פ"ט מחלוקת בזה) ולכן יש לסמוך על הקולות שהזכירו הספרים, כגון וכו', ומטעם זה לא נתקבל על לבו מה שערערו על המנהג לאכול זיתים לאחר שטיבלום בשמן זית משום דמאן יימר דשוין הן, וגם אולי בעינן שיהיו במשקל שוה, דזה אינו, דכיון דדברים הללו סגוליים הן אין לדון בהם ע"פ השכל, ולכן הנח להן לישראל וכו', וכיון שפשט היתרן באופן זה, וכך נהגו בירושלים עיה"ק מאז ומעולם, אין לערער בדבר, עכ"ד. ועוד יש להעיר על טענתו הראשונה של הגרשז"א שהרי חז"ל אמרו כשם שהזית משכח כך שמן זית מחזיר, והיינו כל מה שמקלקל הזית מחזיר השמן זית, וכך קים להו (נטעי גבריאל עניני ט"ו בשבט פ"ח הע' ח').

[וצ"ע ממה שהובא בס' אורחות רבינו (שם) שסיפר הגרשז"א שאחר שהוציא לאור ספרו ס' הזכרון, כתב לו הגרשז"א שקלקל לו את ארוחת הבוקר שלו, שהי' רגיל לאכול פת עם זיתים טבולים בשמן זית כמנהג ירושלים ועתה שכתב שלא מהני הפסיק לאכלם. אמנם שו"ר בס' חכו ממתקים (ח"א עט' קפח) ובו עובדות והנהגות מהגרשז"א שהביא דבאחרית ימיו של הגרשז"א כשהיו הרבה דברים שקשה לו לאוכלם, התחיל לחזור ולהקל לאכול זיתים ע"י טיבול בשמן, ושלח את אחד ממקורביו אל הגרשז"א להודיעו שמכאן ואילך אינו יכול להחמיר עוד ומודיעו על כך כדי שלא תהיה מציאות שכאלו דבריו בשקר לשבח עצמו ע"כ. וכנראה מזה שמעיקר הדין הי' סבור שאין להחמיר בזה, ומ"מ החמיר לעצמו כשהיה ביכולתו].

היוצא מכל זה דבזיתים כבושים, ובפרט עם שמן זית, אפשר לאכלם בלי פקפוק, והנח להם לישראל, אם אינם נביאים בני נביאים הם.

ונסיים בדברות קדשו של כ"ק מרן מהר"א זי"ע מבעלזא, על הפסוק (בפר' ויחי) "מאשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני מלך", שפירש רש"י: מאכל הבא מחלקו של אשר יהא שמן, שיהיו זיתים מרובים בחלקו והוא מושך שמן כמעין, ולכאורה צריך להבין כפל הלשון 'זיתים מרובים' ו'מושך שמן', דהרי פשיטא דאם יש שמן הרבה מובן שיש זיתים מרובים. ופירש כ"ק מרן ז"ל ד"ל עפ"י הגמ' שהזכרנו למעלה דא"ר יוחנן כשם שהזית משכח כך שמן זית מחזיר, והכונה דכיון ששכחה אינה טובה לעבודת ה', לכך קאמר שאעפ"י שיהיו זיתים מרובים הגורמים שכחה, יהיה לעומת זה מושך שמן כמעין, והשמן יבטל השכחה.

(מתוך אוצר תשובות לשאלות המצוות-הרב שלמה קליין)

דחה דברי היעב"ץ עפ"י המג"א הנ"ל דבדאי ר' יוחנן הי' מכוין באכילתו, ובזה אין חשש לשכחות הלימוד.

ובס' עיונים בהלכה (שם) כתב לפרש פירוש חדש בדבריו ושעפ"י מיושבים ומוסברים דבריו היטב, שאין כוונתו לחלק בין זיתים חיים לזיתים כבושים, דכאמור מה סברת ומקור דבריו, אלא כוונתו לחלק באופן ודרך אכילתו שאם אוכלם כשקובע סעודתו עליהם אז משכחין הלימוד אבל כשאינו קובע סעודתו עליהם או שאוכלים לקינוח בעלמא אינם משכחים הלימוד, ורק הוא המו"ק מפרש דכשאוכלן חיים אז הוא אוכלן בפני עצמו, ולא לקינוח אלא קובע סעודתו עליהם, ולכן משכחין הלימוד ומשא"כ כשאוכלן כבושין אוכלן רק לקינוח בעלמא ואז אינן משכחין, וזהו מש"כ המו"ק: "שלא נאמרו דברי הגמרא אלא באוכלן לחין חיים וקובע סעודתו עליהן משא"כ באלו הכבושין שאין אוכלין אותן אלא לקינוח" עכ"ד. הרי שתלה כל דבריו רק אם אוכלן לקובע סעודתו עליהן או שאוכלן לקינוח, ולחילוק זה הביא שפיר שני הוכחות לדבריו שכן מהא דאמר ביבמות שראה את ר' יוחנן החורני אוכל פת חריבה במלח, שלח לו זיתים, ע"כ. הרי שלח לו זיתים שלא לקובע סעודתו עליהם, אלא לקינוח בעלמא כדי שלא יהא אוכל פת חריבה במלח, וכן מוכיח מהא דאמרו בברכות דר' יוחנן אכל זית מליח, משמע שלא קבע סעודתו עליה, אלא אכלה באקראי בעלמא, ולא כדי לקובע סעודתו עליה, שכן אכל רק זית אחד (יעוין שם בסוגיא דף לט.

שמוכח שם כן להדיא), הרי שני הוכחות שכשאוכלם רק לקינוח או שאינו קובע סעודתו עליהם מותר לאוכלם.

וכן מוכח דזהו דעתו שאם לא כן, אין מובנת ראייתו שהביא מיבמות דף ט"ו ע"ב שמותר לאכול זיתים כבושים, דהרי שם בסוגיא לא נזכר כלל שהיו הזיתים כבושין, אלא אדרבא משמע להדיא דאירי בזיתים שעדיין לא נכבשו כלל, דאירי התם שעדיין לא הוכשרו לקבל טומאה ורק מנסקו לחוד, וא"כ מה שייך להביא משם ראיה להתיר זיתים כבושים, אלא מוכח להדיא, שכוונתו לחלק בין דרך אכילתו אם אוכלן דרך קביעות סעודה, או שאוכלן דרך קינוח, ולזה שפיר הוכיח שמותר לאוכלן דרך קינוח, וכמו שמובא שם בגמרא שהיא אוכלם דרך קינוח שלא לאכול פת חריבה.

והרי לפי דברים אלו יצאו דברי היעב"ץ מאירים במקורם ושמחים בטעמם, שכן חילוק זה יש לו מקום גדול בסברא דכמו שמצינו בגמ' חילוק בין רגיל בזיתים לאינו רגיל, כך יש לחלק בין אם אוכלם בקביעות, לאוכלם בדרך טפל ואקראי בעלמא.

בענין העיצה לערב הזיתים בשמן זית

והנה נפוץ בעולם ההיתר לאכול זיתים עם שמן זית, וכמו שהבאנו מהענינים למשפט, הגר"ש מזעליכוב, הגר"ח זוננפעלד, הגר"י וועלץ, הגרשז"א והגר"ש וואזנער. אמנם הגרשז"א בס' הזכרון (שם) שדא בה נרגא, וז"ל, אינו נראה, דמסתבר דמי שכח זכרוננו חזק ובריא השמן זית מועיל לו יותר, ואילו הזית לא תזיק לו כל כך, ומי שכח זכרוננו חלש ולקוי, הזית תזיק לו יותר, ואילו השמן זית לא תועיל לו כל כך, כי מסתבר שכח הזית והשמן זית תועיל כפי נטיית טבע האדם, ואם זכרוננו חזק, תשפיע לו

ישמחו במלכותך שומרי שבת

ברכת הבנים

שהם ט"ו.

דבר נפלא בענין ברכת הבנים

ומנהג לברך בשבת קודש, ובפרט בלילי שבת סוד שבת מלכתא, שהם בינה ותפארת למטה במלכות, ובסוד נפש יתרה שעל המבדק ומתברך יחולו הברכות. ועוד, כי אין שטן ופגע רע בשבת שיקטרג על הברכה, שנדחו מערב שבת לנוקבא דתהומא רבה, וצורך גבוה הוא לברך האדם

בספר "מעבר יבק" (שפתי רננות פרק מג) כתב כשישים אדם ידו על ראש הקטן מתברך. שנאמר "וישלח ישראל את ימינו" (בראשית מו, יד) וכתב "ויברכם ביום ההוא לאמור" (שמות מו, כ), כי ביד אדם ט"ו פרקים כמנין ט"ו תיבות שבברכת כהנים, לומר יחולו על ראשך הברכות שבשלשה פסוקים אלו

ומה שמצינו ביעקב אבינו עליו השלום שברך אפרים ומנשה כל אחד ביד אחת, לא היתה עינו צרה חס ושלום, אלא מפני ההכרח הוצרך לעשות כן, כדי שלא להטיל קנאה ביניהם, מאחר שבאו לפניו בבת אחת לקבל ברכתו, ובדין היה שיקדים מנשה הבכור, אבל הוא בחר באפרים להקדימו, כמו שמפני כך שכל ידיו "וישת יד ימינו על ראש אפרים" (בראשית מו, יד), וגרם הקפדת יוסף, וכל שכן אם היה מקדימו לפני מנשה היתה הקפידא יותר בודאי, לכן נשמט מזה בכל האפשרות למעט הקפדה. זה דבר ברור לפי פשוטו של ענין, מלבד שבלתי ספק יש בו גם כן טעם על פי הסוד. שלא רצה הקב"ה שיתברכו משתי ידיו (אולי מפני שצפה הקב"ה בירבעם, מה שגרם גדעון) לפיכך סבב הדבר באופן שיצטרך יעקב לברכם רק ביד אחת מפני השלום כאמור. וכן היה מנהג אבי מורי הגאון ז"ל. ולא כחסרי דעת שחושבין שיש קפידא לברך דוקא ביד אחת. וסוד הידים לברכה גדול.

ואומרים המברכים, "שימך אלהים כאפרים וכמנשה". גם "יברך" וגו' וכל אחד יוכל להוסיף ברכה משלו כפי צחות לשונו, עכ"ד היעב"ץ. ודכרנא כד הוינא טליא התלויתי עם חולה להזכירו לרפוא"ש אצל כ"ק אדמו"ר מסקאליע זצ"ל ונטל ידו הימנית לבד ובירכו ברכת כהנים. אולם הלום מצאתי בס' יוסף אומץ (אות ע') וז"ל: "ואף כי אין לי עסק בנסתרות, מכל מקום נראה לי, שטוב לברך בעשר אצבעותיו לרמז נסתר, ועוד שהמברך רק בידו אחת נראה שעינו צרה בברכה".

ואני הקטן לא ראיתי את אאמו"ר ז"ל לברך את הבנים בכל ליל שב"ק, ולא היה נוהג לברך את הבנים רק בערב יום הקדוש. וכעת מצאתי בזמירות תפארת צבי מנהגי הגה"ק רבי הערשעלע מספינקא זצ"ל, ושם סימן ג' אות י"א כתוב לאמור: לא נהג לברך את בניו ברכת הבנים כי אם פעם אחת בשנה בכניסת יום הקדוש ע"כ. ועיי"ש בציונים מה שהביאו בזה מספיה"ק מנחם ציון (ליקוטים לסעודת יום א' דחזו"מ פסח) כי לפנים בישראל היה דבר יקר מאוד לברך איש את בנו או לאדם אחר, ולא כמנהג בעלי בתים עתה שמברך בניהם מדי שבת בשבתו פעמיים ושלוש, ואם כך היה בימים קדמוניות לא נעשה הקנאה בין יעקב לעשיו, רק שיצחק המתין עד שיהיה עת רצון והוא בליל פסח ע"כ. ושמתחית ע"ז כמוצא שלל רב.

בניו בשבת. ואם יש לו בת, גם היא יברכנה, ובפרט בליל שבת, והמשכיל יבין מעצמו כי כנים דברינו.

ואני הרגלתי בעצמי לכון באברי היד כנוכח, ועוד לכון בברכת כהנים שבו נכלל בני חיי ומזוני, שמוצאם מיו"ד וא"ו ה"א ראשונה של השם, שבייברכך הוא מציאות היו"ד, וב"אר' מציאות יו"ד וה"א יחד, וב"שא' מציאות יו"ו, ומתיבות פסוק י"שא' מתרבה שם יו"ו לששה צדופים, ובין כולם הם תשע, כזה י' יו"ו, וג' אותיות יודו בנות ששה בתים הם תשע תקוני זעיר, שכלם מושפעים בסוד הברכה לה"א אחרונה מלכות, והנה השם שלם בה. ולכן בתפלה בא אחריה ברכת שים שלום, שהוא אבר השלום המתחבר עם מלכות להוליד בדומה.

וכל זה הוא בכונת פרקי היד, המכוננות נגד ט"ו אותיות ברכת כהנים כנוכח, אך בפה אני אומר על המתברך 'ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה' (ישעיה יא, ב), ופסוק זה מכון מאד למבין אותו לאשורו, ומלבד כי מעורר רוחניות הספירות מוחכמה ולמטה, עוד בו רמז וסוד להשרות הנשמה והרוח והנפש ונפש המשכלת והחיונית על החמשה חושים הנרמזים בפסוק "והריחו ביראת ה'" הבא אחריו (שם, ג), עוד יורה על ההשגה העתידה.

לברך הבנים דוקא בשתי ידים

בסידור יעב"ץ כתב מנהגם של ישראל לברך הילדים בליל שבת [אחד האבות ואחד הרבנים] אחר התפלה או בכניסה לבית, שאז חל השפע, וראוי להמשיכו על הילדים ביחוד, שאין בכחם להמשיך שפע במעשיהם, אבל על ידי גדול אמצעי משובח, הוא יורד וחל ונאחז ביותר בקטנים שעדיין לא טעמו טעם חטא, ועל ידיהם הוא מתפשט יותר, אבל גם הבנים הגדולים מקבלים ברכה מאבותיהם. ונכון הוא.

ומניחין שתי ידיהם על ראשיהם, כמו שמצינו בכל המברכים, כדרך שנהג משה רבנו עליו השלום עין יפה (במדבר כז, כג), כך ראוי למברך לעולם, כי טוב עין הוא יברך (משלי כב, ט). וכן כהנים בברכת כהנים בשתי ידים. וכך מצינו במלאכים ליל ערב שבת, שאמרו ז"ל (שבת קט:) שמניחין ידיהם על ראשו של אדם כשמברכין אותו.

נשמה יתירה בשבת קודש

"וַיִּקְהַל מֹשֶׁה אֶת כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֱלֹהֵם הַדְּבָרִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' לַעֲשֹׂת אֹתָם" (שמות לה, א).

כתב ב"בעל הטורים": 'כתיב לעיל כי קרן אור פניו וסמך ליה פרשת שבת לומר שאינו דומה קירון פנים של שבת לשאר הימים', והיינו דבשבת יש לאדם נשמה יתירה, והקירון פנים של שבת הוא יותר משאר ימות השבוע.

ונראה להוסיף דאמרינן בשבת בתפילת שמונה עשרה דשחרית 'ישמח משה במתנת חלקו כי עבד נאמן קראת לו כליל תפארת בראשו נתת לו בעמדו לפניו על הר סיני', וביאר בסידור "אוצר התפילות" בשם ה"ענף יוסף" וז"ל: "כליל תפארת בראשו נתת", שבחיו נהנה מזיו השכינה שקרן אור פניו, ולפי שיום זה קדוש הוא ראוי להזכיר בו האיש אשר העלנו ממצרים וקדשנו במצות

היום הקדוש הזה". ולפי בעל הטורים י"ל טעם אחר למה אנו מזכירין בשבת "כליל תפארת בראשו נתת לו" דקאי על קרן עור פניו, שהרי כמו שמשנה רבינו זכה לקרן או על פניו מחמת שנהנה מזיו השכינה, כמו כן יכול אדם ליזכות לקרן אור על פניו של הנשמה יתירה של שבת.

ועדיין צ"ב למה גילתה לנו התורה היסוד זה דוקא כאן, ולא לעיל בפרשת כי תשא כשהזהירה התורה על שמירת שבת. וביאר הג"ר גרשון ריבנר שליט"א, דכאן מיירי לאחר חטא העגל, ויש מקום לחשוב דאחר החטא העגל ליכא עוד נשמה יתירה בשבת מחמת גודל פגם החטא, ולכן דוקא עכשיו גילתה לנו התורה דאפילו אחר החטא העגל יש לאדם נשמה יתירה בשבת. (אהל יעקב - הרב יעקב חיים ארלאף)

פרשת פרה

מקור להא דפרשת פרה מן התורה

שפתינו, ותהיה אמירת הפרשיות במקום עשיית הפרה, וזהו "אשר צוה ה' לאמר". וכך כותב, והנה בשבת פרשת פרה הקדימו לקרות פרשת פרה לפרשת החודש שיש בה טהרתן של ישראל כמו שכתוב בגמרא (ירושלמי מגילה פ"ג ה"ה). ופירוש הענין, דבזמן שאין בית המקדש קיים דבר שפתינו לרצון לפני אדון כל, כאילו קיימנו והקרבנו הקרבנות וגם הפרה בהזאת שלישי ושביעי. ועל ידי קריאתה על כל פנים נטהר טהרה רוחניות לכבוד הרגל הבא עלינו.

וכדברים האלה ממש כתב גם ה"חתם סופר" (תורת משה חוקת ד"ה אשר): אולי משמיענו "זאת חוקת התורה אשר צוה ה' לאמור" ולקרות

בשולחן ערוך אר"ח תרפ"ה ס"ז פסק המחבר, 'יש אומרים שפרשת זכור ופרשת פרה אדומה חייבים לקראם מדאורייתא' וכו'. והאחרונים מתפללים היכן יש מקור כתוב בתורה לקרא פרשת פרה אדומה.

המגיד הקדוש מקו'ניץ בספר "עבודת ישראל" מתרץ דעת השו"ע, שלכאורה תמוה מפני מה כתבה התורה "וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר, זאת הקת התודה אשר צוה ה' לאמר", מדוע נכתב פעמיים "לאמר". אלא ללמד לנו שאפילו בזמן הזה, שאין לנו בית המקדש לעשות פרה אדומה, צריך לקרות הפרשה, 'ונשלמה פרים

היה להם לתקן לקרותה משום זכירתה, אלא שלא תקנו כן משום גנותן של ישראל, ועל כן קררין פרשת פרה שהוא לכפר על מעשה העגל, ויוצאין בה הזכירה דרך רמז, ואם כן שפיר כתב המג"א בסי' ס' דאין מזכירין פרשת העגל משום גנותן של ישראל, ואי משום כפרה הלא קורין פרשת פרה ועלתה הכפרה בלי גנאי, וכל דאפשר הכפרה בלי גנאי בודאי נחרש על גנותן של ישראל.

ב"ערוך השולחן" סימן תרפ"ה ס"ז כתב דיש רמז בתורה לחיוב קריאת הפרשה, דהבה בפרשת פרה אדומה כתיב באמצע הפרשה "והיתה לבני ישראל וגו' לחקת עולם", ודרשינן בספרי שתהא נוהגת לדורות, עיי"ש, דאפר פרה אדומה אינו תלוי במקדש, דגם בזמן האמוראים היה להם אפר כדאמרינן חבירא מדכן בגלילא (חגיגה כה, א, ועי' נדה ו, ב ברש"י). ובסוף הפרשה כתוב עוד הפעם "והיתה להם לחקת עולם" והוא מיותר, אלא דאתי לענין קריאת הפרשה אף בזמן דליכא אפר פרה, כמו שאמרו בזבחים צ למקראה הקדימה הכתוב, ופירש רש"י בנדה שם שיהא קורין בענין עיי"ש רכל שכן בזמן הזה.

ב"משך חכמה" (במדבר יט, כ) כתב, שנראה לו מקור מפורש לחיוב קריאת הפרשה בתורה. דבתחילת מס' יומא למדו חיוב הפרישה לכהן גדול מהפסוק "כאשר וכו' צוה ה' לעשרת לכפר עליכם" (ויקרא ח, לד), "לעשות" אלו מעשה פרה, "לכפר עליכם" זה יום הכיפורים, ואמר שם אי כל הכתוב בהן מעכב או רק המעכב לדורות, יעו"ש דף ה', ושם ע"ב אמר רשב"י שבשבעת ימי המלוואים קריאת הפרשה מעכבת, דכתיב "זה הדבר" אפילו דבור מעכב, אם כן נמצינו למדים לדורות שגם בפרשת פרה הקריאה מעכבת טרם עשיית הפרה, ונמצא בשעת עשיית הפרה קריאת הפרשה מעכבת והוי אז דאורייתא. (גדיל תורה)

הפרשה, ובזה מרומז שפרשת פרה גם כן מן התורה כדאיתא הנוסחא בתוספות פ"ב דמגילה (ז, ב) ובשולחן ערוך או"ח סי' קמ"ו וסי' תרפ"ה.

ב"אגרא דכלה" פרשת חקת כתב "זאת חקת וגו' לאמר" ה"לאמר" אינו מובן, והנראה דרמז "לאמר" שיאמרו הפרשה ויקראו אותה בתורה בצבור. ומסייעא למ"ד פרשת פרה דאורייתא, עכ"ל.

ונראה לי לפרש דבריו, דמהיכא תיתי דהוא חיוב בצבור, דהא כתיב "וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר זאת חקת התורה אשר צוה ה' לאמר דבר אל בני ישראל" וגו', הרי דה"לאמר" השני דממנו הרמז, מוסף על "בני ישראל", דמשמע לצבור, היינו דיש חיוב מהתורה לקרות בצבור. (יד נתן עמ' קלו).

בשו"ת "ערוגת הבושם" (סי' ר"ה) כתב, ואני שמעתי טעם הגון כמדומה בשם ה"שם משה" דבמעשה העגל כתיב "זכור אל תשכח", ולא רצו חכמים לתקן קריאתה בציבור, מטעם שכתב ה"מגן אברהם" בסי' ס' מפני שהיא גנותן של ישראל, משום הכי תקנו פרשת פרה דאתיא לקנח צוואת העגל, ובזה מקיים מצות עשה דאורייתא של זכירת מעשה העגל, ושפתיים יושק, עכ"ל. (הובא בדברי ישראל להגר"י וועלץ או"ח סי' רמ"ז ובילקוט הגרשוני על או"ח אות פ' עיי"ש).

וכן כתב הגאון מטשבינ' ב"דובב מישרים" (ח"ב סוף סי' מ"ג) שהקשו לו למה לא תקנו קריאת פרשת העגל, ואף דהוה גנותן של ישראל מ"מ מוכיח מסוגיא דמגילה כ"ה דלא חיישינן באיסור עבודה זרה לגנותן של ישראל, כיון שהוא לכפרה. ומסיק וכותב בזה"ל, ולעת עתה אין לי ישוב ברור, ולחומר הקושיא יש ליישב דהנה המג"א בסי' תרפ"ה כתב דתוס' סבירא להו דפרשת פרה הוא דאורייתא, והתפלא עליהם היכן רמיזא פרשת פרה, ושמעתי מאז דהנה פרשת העגל

עיקר קריאת הפרשה הכונה לטהרה רוחנית

הרב הקדוש ר' צדוק הכהן מלובלין ב"פרי צדיק" הוכיח שעיקר הקריאה בפרשת פרה אדומה, הכוונה לטהרה רוחנית, להטהר ולהתקדש בקדושה של מעלה, אפילו כשאין אפר פרה. שהרי חז"ל קבעו לקרוא ההפסטה מענין הפרשה, ובהפסטה לפרשת פרה לא מוזכר אפילו מלה אחת מאפר פרה אדומה, כי אם "וְזָרְקְתִּי עֲלֵיכֶם מִיַּם טְהוֹרִים, טְהֵרָה שֶׁל מַעְלָה, אֲפִילוּ כְּשֶׁאֵין אֲפֶר פֶּרֶה, וְטִהַרְתֶּם מִכָּל טְמְאוֹתֵיכֶם וגו' וְנָתַתִּי לָכֶם לֶב חָדָשׁ הַזֶּמֶן מְסוּגָל לטְהֵרָה

כתב ה"שפת אמת" (תרל"ט מ"ב): חז"ל קבעו לקרות פרשת פרה בסוף השנה (קודם ראש חודש ניסן) להיות שאז כל אחד מבני ישראל בא לטהר. כי מסוגלים הימים הללו, שנטהרו כל בני ישראל קודם הפסח, ממילא מתעוררת השפעת טהרה בלבבות בני ישראל מן השמים. כמאמר (יומא לח, ב) 'הבא לטהר מסייעין אותו'. ועיקר הטהרה הוא בכח התורה, וכמו שכתוב גזירה הוא מלפני לא המת מטמא כו'. אם כן עיקר הטהרה יש גם עתה בקריאת פרשה זו כמאמר "אמרות ה' אמרות טהורות".

עוד כתב (תרמ"א) בפסוק "זאת חקת התורה" שהקדים הכתוב זה למצות פרה, לרמז כי כל התורה תלוי בטהרה כדכתיב

השומר שבת כהלכתו מוחלים לו על החטאים שלא היה מועיל תשובה עליהם

דיש ד' חילוקי כפרה ותשובה תולה ויסורים או יוהכ"פ או יום המיתה ממרק, ולזה מהני השבת שלא יצטרך אחר התשובה כלום. וזה מרומז כאן בפסוק "הוא יתחטא בו ביום השלישי" בגימטריא 'תשובה', היינו אם ע"י התשובה יתחטא אזי 'וביום השביעי', היינו על ידי השבת יטהר לגמרי, אבל אם לא יתחטא ביום השלישי שלא יעשה תשובה, וביום השביעי לא יטהר, שלא יועיל השבת כלום. (יגל יעקב חוקת)

"הוא יתחטא בו ביום השלישי וביום השביעי יטהר, ואם לא יתחטא ביום השלישי וביום השביעי לא יטהר" (במדבר יט, יב). כמדומה ששמעתי ממורי הקדוש בעל "אמרי יוסף" זל"ה לפרש על פי דברי הטו"ז ריש הל' שבת (סי' רמ"ב) מאמרם 'כל השומר שבת כהלכתו וכו' אפילו עובד ע"ז כדור אנוש מוחלין לו, והקשה הטו"ז, ממה נפשך אי עשה תשובה אם כן שבת למה לי, ואי לא עשה תשובה מהיכי תיתי שיועיל השבת, ותירץ

מאת חזקי ויזל

כ"ב באדר ב' ה'תרס"ח: הגאון רבי יחיאל מיכל הלוי עפשטיין זצ"ל בעל "ערוך השולחן"

יסוד המפרשים ולפסוק הלכה על דעת ראשונים ואחרונים. חלקו הראשון של הספר נסתיימה כתיבתו בשנת תרמ"ג. אולם רק בתרנ"א הוחל בהדפסת הספר ומרבית כרכיו נדפסו לאחר פטירת המחבר על ידי בנו בעל תורה תמימה.

על ספרו ערוך השולחן אמר בעצמו כי עבודה זו אינה בתחומי היכולת של בשר ודם כשרוני רגיל. אלא שזו סיעתא דשמיא להסיק הלכה מבוררת שהיא כה מבוקשת בשביל הדור. ופסקיו נתקבלו בישראל. כיון שכל גדולי דורו הכירו בערכו ובסמכותו.

כבר בזמנו השתאו כיצד הצליח אדם יחיד להשלים יצירה כזו. התנאים בהם נכתב הספר - מפתיעים פי כמה, כפי שבני משפחתו של רבינו העידו, את חיבורו כתב ב"חדר-בית-הדין", היכן שישב רובו של יום וענה לשואלי וישב בבירורי דיני-תורה. שאונם של בעלי-ריב, תובע-ונתבע, לא הפריעו לו כלל. הוא ישב לשלחנו, לידו ניצב כסא ועליו מונחים בקביעות ארבעה ספרים: רמב"ם, טור, שולחן ערוך וגמרא, פתוחים בענין שעמד בהם, וכה, בעיינו פה ושם, רשם את דיניו דף אחר דף בנוצת אווז, בהסתמכו רק על זכרונם. לעתים נדירות מאד קם ממושב לעבר כוננית הספרים, לעיין ב"ראשון" או ב"אחרון". עבודת הבית-דין לא הפריעה לו, על כל שאלה היה עונה על אתר, לדין תורה היה מפסיק לרגע קט, מסלק עטו הצדה, שומע את שני הצדדים ויודע מיד מה יש לעשות. הבהירות ששררה במוחו שלטה גם בלשונו.

היה אומר: נהוג שכל רב חותם על מכתביו "החונה פה ק"ק"; אין לו לרב בית קבע משלו. בכל מקום הוא רואה עצמו כחונה עראי, ויום יום עליו להיות מוכן לכך, שייאלץ לנדוד ממקומו ולבקש לעצמו רבנות בעיר אחרת. (גדולי הדורות - הרב יחיאל שטרן)



רבי יחיאל מיכל הלוי עפשטיין נולד בברויסק בשנת תקפ"ט לאביו רבי אהרן יצחק מילדותו התפרסם כעילוי וכמתמיד, ובהיותו כבן עשר שנים לקח חלק בשקלה וטריא בבתי מדרשיה של בברויסק.

לכתחילה לא התכוון ר' יחיאל מיכל לשמש ברבנות, ורצה ללכת בדרכי אביו: מסחר וקבלנות מחד גיסא, תורה וצדקה מאידך גיסא. אביו השיאו לבת הרב הגביר ר' יעקב ברלין (אביו של הנצי"ב מוולוז'ין) וכסף הנדוניה הושלש אצל אחד מעשירי סלוצק, אולם כעבור שנים מספר ירד אותו עשיר מנכסיו והנדוניה הלכה לטמיון. ר' יחיאל מיכל ואשתו פתחו חנות של אריגים בברויסק. אשתו סחרה בהם בשוק והוא ישב על התורה ועל העבודה, ורק הרשיון של החנות היה על שמו.

בכל עת שפקיד הממשלה בא לבקר את החנות, מחויב היה הוא, ר' יחיאל מיכל, להיות אותה שעה בחנותו. פעם אחת מצאוהו מהלך בשוק ומחפש איזה דבר, שאלו אותו: "רבי יחיאל מיכל, מה כבודו מחפש?" ענה בתמימות: "את חנותי אני מחפש" במהרה יצא ר' יחיאל מיכל נקי מחנותו, ובלית ברירה אחז ברבנות, ראשית עבודתו היתה כראש ישיבת ר' אלטשול בברויסק.

בשנת תרכ"ט יצא לאור בז'יטומיר ספרו הראשון "אור לישרים", פירוש ל"ספר הישר" לרבנו תם. בין המסכימים על הספר היה האדמו"ר ר' אהרן מטרנוביל וגדולי הרבנים בליטה.

כיהן כשלושים וארבע שנים כרבה של נובהרודוק. את ספרו "ערוך השולחן" סיים ר' יחיאל מיכל בימי שבתו בנובהרודוק. הספר בא לפרש את דברי השולחן ערוך על

אלה תולדות

הגאון הגדול רבי יחיאל מיכל הלוי עפשטיין זי"ע נולד ביום כ' שבט תקפ"ט בעיר באברויסק פלך מינסק לאביו הרב היקר מאד נעלה שוע ונכבד רבי אהרן יצחק הלוי עפשטיין זצ"ל. משפחת עפשטיין מתייחסת למשפחת בנבנישתי מגולי ספרד שבאה לספרד עם הגולה אשר הגלה טיטוס מירושלים.

אביו של רבינו היה בעל מכנים אורחים גדול, וידו היתה פתוח לכל דבר שבקדושה ולעניני צדקה, רגיל היה לומר, שמשום כך זימן הקב"ה מצות הכנסת אורחים לאאע"ה בשעה שעוד היה עסוק במצות מילה, כדי ללמוד וללמד לקח לזרעו אחריו, שאע"פ שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, מ"מ אין הדברים אמורים אלא בשאר מצוות, אבל מצות הכנסת אורחים אין אדם רשאי להיפטר ממנה גם כשהוא עסוק במצוה אחרת, ולשם הוראה זו זימן הקב"ה לאאע"ה מצות הכנסת אורחים עוד בהיותו עוסק במצוה אחרת במצות מילה.

ימי ינקותו

בעת ההיא שכן כבוד בעיר באברויסק לראב"ד הג"ר אליהו גולדברג זצ"ל מתלמידי הגאון הגדול רבי חיים מוואלוז'ין זי"ע ומוכתר בשלמות מצות הנפש ובכל קניני האדם המעלה, ונותן לבו והרגשותיו לחשוב ולהשכיל לחקור ולבקר את כל אשר הוא רואה ושומע ולעמוד על תכונתם. ועפ"י איזה מקרה בפגישת פנים בסעודת מצוה הכיר הגאון הזה את רבנו, ויבא חקר על תכונת כשרונותיו ומעלת רוחו

וקניני נפשו, ותתפעל נפשו עליהם, וידבר על לב אבותיו ועל לבות בני משפחתו כי יסיעו אותו כולו מעסקיהם ולהקדישו כולו לעמל התורה, להשיג סגולתה ולבא עד חקר תכליתה, יען כי מצא בו כלי מוכשר לקבל כל אלה, כי בו יצוה ה' את הברכה ברכת התורה עם כל הודה כבודה ואורה.

ולא הרבה עמל היה להגאון הזה בהוצאת הצעתו לאור, ואך העיר על זה ומיד מצא לו אזנים קשובות מאבותיו וממשפחתו, וגם מרבנו עצמו, ובלב שלם ונפש חפצה מאד הביעו כולם את הסכמתם לזה, וכפי דבריהם - "כמו מלבם הוציא הגאון הזה את הצעתו".

ויקחהו הגאון הנ"ל אליו וילמדהו ורחב ושמח על נפש הגדולה אשר עשה לתורה, וראה לנוכח כי תורתו של רבנו מוכשרת וראויה להביא פרי תבואה ניכרת ומוחשית בעולם התורה, ומפרי עמלו יתכונן גפן אדרת לתהילה ולתפארת גם בעולם ההוראה והלכה למעשה. וע"כ החל לדבר על לבו וגם הורה לו הדרך לכונן את סדרי לימודו על הדרך המובילה אל יסודי תורת ההוראה, ואח"כ גם לקבל עליו את עול ההוראה וההלכה המעשית.

אחרי אשר נענה רבנו להצעתו ולעצתו של אלופו הג"ר אליהו גולדברג לקבל עליו עול ההוראה, הוסיף שקידה על שקידתו בכל ענפי התורה, וביותר לכל המסתעף לחלק ההוראה, וכ"כ מסר נפשו על השקידה, בתורה, עד שהסיח דעתו מכל ענין זולתה, והיא שיחו והגיונו כל הימים, והיא משאת נפשו וכל חפצו בחיים, וכפי שמעיד

תקפה, ובכל זאת הסכימו חסידי חב"ד וטשערנאביל למנות עליהם רב מתוך אלה הלומדים המתנגדים לחסידות, עמדה לו זכותו של עיר מולדתו באברויסק ששם חיו החסידים עם המתנגדים בשלום, וגם החסידים המליצו עליו כי כדאי והגון הוא להיות רב בעיר החסידית, וגם אופיו של רבנו עמד לו, בהיות מזג רוחו נח לבריות, סמל העדינות היה ויחסיו עם הכריות היו ענוגים ונפשיים, כך גם לא ראה פסול בנסיעה לבעל ה'צמח צדק' רבם של חסידי חב"ד שישב בליובאוויטש לקבל את פניו ולהשתעשע עמו בדברי תורה וחכמה, וכפי שיסופר להלן.

קשריו עם בעל ה'צמח צדק' מליובאוויטש זי"ע

בשבת רבנו על כס הרבנות בעיירה החסידית נאווזיבוקוב, הכיר בתושבים כי לנחת רוח מרובה יהיה להם הדבר אם יואיל לבקר את רבם ה'צמח צדק' וכך נסע רבנו לליובאוויטש בסביבות שנת כת"ר וישב בליובאוויטש מעט יותר מחודש ימים, ביקורו של רבנו אצל הצ"צ, אף שלא ארך אלא כחודש, היתה לו השפעה רבה על רבנו לימים רבים, במשך השנים היה חוזר על שיחות רבות שהיו לו עם הצ"צ, הוא היה נכנס באותו חודש שהיה בליובאוויטש פעם ולפעמים אפילו פעמיים ביום אל הצ"צ לשיחה של כמה שעות, ואז היו משוחחים בעניינים העומדים ברומו של עולם.

ה'צמח צדק' חיבב מאד את רבנו, ובלי בקשה מיוחדת מצדו של רבנו עיטרו הצ"צ בתעודות סמיכה לרבנות, וכך נסמך רבנו להוראה גם מהצ"צ, בנוסף לסמיכה שהיתה לו מכבר מהג"ר אליהו גולדברג רבה של באברויסק ועוד. בצאת רבנו מליובאוויטש אמר הצ"צ למקורביו על רבנו כי קשה עליו פרידתו, ועוד כבוד גדול עשה לו הצ"צ ששלח מכתב לבני עירו של רבנו ובו הוא מודיע להם את יקר ערך מעלתו של הרב בו זכו, המכתב שהגיע לנאווזיבוקוב עוד לפני שרבנו הגיע אליה, הביא לידי כך שבני העיר קיבלוהו בקבלת פנים נרגשת ומכובדת במיוחד כזה, ואף שאר העיירות הסמוכות מקום אשר דבר הצ"צ מגיע, קנאו בכבוד בני נאווזיבוקוב על כי זכו ברב כזה.

רבנו היה זוכר כל ימיו את הביקור הזה בליובאוויטש בערגה, והיה מכנה אותו כ"עליה לרגל" בחו"ל, והיה מצטער על שסירב לבקשת הצ"צ להוסיף להתעכב אצלו עוד שבוע ימים, ואף כי סיבת התנגדותו של רבנו להצעה היתה כיון שחשש למחשבות בני עירו כשיראו שהוא בושש מלחזור, אעפ"כ בהעלותו על זכרוננו את הפצרתו הטהורה של הצ"צ בו, הצטער רבנו על שלא הכריע את הדאגה והחשש. כשהסתלק הצ"צ לעולמו, ב"ג ניסן תרכ"ו, והידיעה הגיעה לעירו של רבנו אחרי חג הפסח, נשא רבנו מספד תמרורים, ובטרם עברה חצי שעה מתחילת ההספד כבר געה כל העם כולו, נער כזקן, בבכיה עצומה

על כס הרבנות בנובהרדוק

העיר נובהרדוק שכנה בפלך מינסק לא הרחק מהעיר וילנא, עם היותה עיר בעלת גודל ממוצע, היתה עיר מלאה חכמים וסופרים, רבנים גדולים שימשו בה במלאכת הקודש, וכך זכתה העיר לפרסום רב בעולם היהודי. הג"ר דוד בעל 'גליא מסכת' ששימש ברבנות נובהרדוק זמן לא רב לפני רבנו, כותב בהקדמת ספרו הנזכר מילים של שבח גדול על אותה העיר שמלאה חכמים היתה, וגם הניחו לו תושביה לשבת בצל החכמה בצל הכסף, ודומה שיותר משנחלו רבניה כבוד של מכהנים בעיר גדולה, נחלו רבניה שלווה וישיבה בצל החכמה, שכן ערים גדולות יותר היו בליטא ורוב רבניה של נובהרדוק חנו בה זמן מה ואחר עברו לכהן פאר בקהילות חשובות יותר, כך הגאון ר' יצחק אלחנן רבה של קובנה ששימש קודם לכן ברבנות העיר נובהרדוק, וממנה עבר לעיר קובנה הגדולה (עיין לעיל עט' תתצב) וכך גם רבנים רבים אחרים, אך אצל רבנו היתה רבנות נובהרדוק הרבנות השניה והאחרונה שלו.

לאמיתו של דבר לא היתה רבנותו של רבנו נובהרדוק הרבנות השניה שלו, מתחילה עזב את נאווזיבוקוב ע"מ להיות רב בעיירה

בנו הג"ר ברוך עפשטיין זצ"ל בעל 'תורה תמימה' בספרו 'מקור ברוך' (ח"ג עט' תקפז): וז"ל: "ושמעתי מאמי ז"ל כי טרם שקבל עליו אבי את משרת הרבנות, היתה היא המפרנסת את כל כלכלת הבית, בהיותה עוסקת בחנות מסחורה אטון וארג צמר, וכל תעמולת העסק אך היא לבדה נשאה וסבלה, ואך תעודת המסחר אשר להחנות היתה עורכת על שם אבא, והיה ביום אשר היה עובר פקיד הבקורת לבקר את התעודות היה מקפיד אשר בעל החנות, כלומר, זה שהתעודות על שמו ימצא בעצמו בחנות באותה שעה, הוא ולא שלוחו, וכה היה אבא מוכרח להימצא בחנות בשעה שעבר הפקיד, ובלכתו להחנות היה צריך למורה דרך להחנות כי לא ידע מקומה, בהיותו כל כולו מסור ומוקדש לתורה ומסיח דעת מכל אשר זולתה", עכ"ל.

פרק האיש מקדש

שנות בחרותו של רבנו עבר עליו בלימוד בישיבת וואלוז'ין, שבראשה עמד אז הגאון הגדול רבי יצחק מוואלוז'ין בנו של הגר"ח מוואלוז'ין זי"ע. והתפרסם כבר אז לבחור בעל כשרון יוצא מן הכלל, וזכה אז להתחתן במלך, דהיינו שלקח לאשה את בתו של הרב הגביר רבי יעקב ברלין ז"ל אביו של הנצי"ב מוואלוז'ין זצ"ל, ונדוניה גדולה הכניס לו חותנו רבי יעקב, סכום של שמונה מאות אדומים, כדי שיעמוד לו מעות אלו בעתיד מספר שנים אחרי חתונתו כשיתחיל לעסוק במסחר, בינתיים הושלשו המעות בידי של אחד היהודים האמידים בעיר סלאצק, אולם כעבור מספר שנים מחתונתו של רבנו כשהוא עמד לממש את התכנית ולשלוח ידו במסחר, נתברר כי אותו שליש אמיד ירד מנכסיו וכל כספי הנדוניה ירדו לטמיון.

חותנו של רבנו, רבי יעקב ברלין, נסע לסלאצק כדי לדרוש ולחקור האם ניתן להציל משהו מהסכום הגדול שירד לטמיון, ובשובו אחר זמן רב מהצפוי, סיפר החותן כי לא פגש כלל את העשיר, בקור רוח הסביר "חקרתי ושאלתי, ואמרו לי שאין לו, ואם כך, אסור לראות פניו, שהרי כתוב 'לא תהיה לו כנושה', ובכן שבת הביתה". רבנו סיפר, כי הוא כאיש צעיר לא יכל להבין התנהגות זו, ושכר בעצמו עגלה ונסע לסלאצק ושהה שם כשבועיים, פגש את העשיר היורד נשה בו ונשה, וחזר הביתה עם אותה ישועה שהביא עמו חותנו... בכל זאת לא אמר רבנו נואש, וניסה בעזרת חותנו לשלוח ידו במסחר, ונסע עם זוגתו אל הוריו לבאברויסק, ושם פתח חנות לממכר אריגים וכיו"ב, אולם דעתו של רבנו לא היתה נתונה לחנותו אלא ללמוד תורה, וכל עניינה של החנות היו יוצאים ובאים ע"י זוגתו בלבד וכנ"ל רבנו לא ראה אף פעם א"ע כעתידי להיות אב"ד או רב של איזו עיר, משנות ילדותו כבר שאף שכל ימיו יוכל לעסוק בלימוד התורה לשמה שלא לשם רבנות, ואף ראה ברבנות הפרעה מלימוד התורה, קוה קיוה שיוכל לברך מתוך חדוה כמו שבירך היעב"ץ בשעתו "ברוך שלא עשני אב"ד", תקוה זו היה לה על מה להישען, מצבו של אביו בתוך מעמד הסוחרים היה איתן, והוא עצמו קנה לעצמו ידיעות נכבדות בש"ס ופוסקים, וכך קיוה למצוא חותן עשיר שלימוד התורה טוב לו מכל סחורה, ולעשות את כל ימיו בלימוד התורה סמוך על שולחן חותנו, תוכניותיו של רבנו התממשו רק בחלקם, הוא אכן השתדך עם בתו של הרב הגביר ר' יעקב ברלין כנ"ל, וגם עשה את רוב ימיו בלימוד התורה שאין לו דבר עם הרבנות - בחיבור ספרו הגדול "ערוך השלחן", אך שאיפתו שלא להיות רב עיר לא התממשה, אולם בכל זאת אנו מוצאים הדים לשאיפתו זאת לינוח את הרבנות, בסירוביו לעבור לרבנות לעיר גדולה היותר וכפי שיסופר להלן.

על כס הרבנות בנאווזיבוקוב

העירה נאווזיבוקוב שכנה בפלך צ'רניגוב, עיירה זו עיירה חסידית היתה, רוב יהודיה היו חסידי חב"ד, ומיעוטם חסידי טשערנאביל, למרות חסידותם הכירו בני העיירה בגדולתו בתורה של רבנו, שהיה או צעיר לימים כבן ל"ה שנים בלבד, שעה שעדיין היה שקוע באהלה של תורה, המחלוקת בין החסידים למתנגדים עדיין היתה או בעצם

שבעיקרו של דבר סבור היה שעל רב להחליף את מקום רבנות מפעם לפעם] בהקשר לכך אמר פעם: מפני מה נהגו הרבנים לצרף לחתימתם "החונה פה"? ללמדך שלעולם יראה הרב א"ע שאינו יושב בעירו ישיבה של קבע אלא ישיבת עראי וחניה גרידא, שלא נתמנה הרב לרבנות אלא כדי שיתקן מה שיש לו לתקן ויכול הוא לתקן לפי כוחותיו בצרכי העיר, לא תיקן מה שעליו לתקן מוטב שלא היה מתמנה לרב, תיקן מה שהיה צריך לתקן הרי אין לו עוד מה לעשות בעיר זו וצריך הוא להתמנות לרב בעיר אחרת ולתקן שם את שצריך ויכול הוא לתקן, ע"ש כך חותמים "חונה פה" שאינה ישיבה אלא חניה בלבד].

אחד מרבניה של נובהרדוק במחצית הראשונה של המאה השישית היה ר' ישראל לייבל, שהיה מתנגד עז לחסידות וחיבר ספרים חריפים נגדה, וביניהם ספר ה"יכוח" שהיה מלא חירופים וגדופים נגד החסידות, השפעתו על קהילתו היתה רבה וכך גם בבא רבנו לכהן פאר בעיר זו היו המתנגדים בה רבים, וכבר סופר לעיל על מזג רוחו המיוחד של רבנו שאפשר לו לכהן כרב הן בעיירה החסידית נאווזיקוב והן בעיירה המתנגדת נובהרדוק.

דרכו בהלכה

דרך לימודו של רבנו בכלל היתה דרך של מיצוי עומק ההלכה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא בכל חלקי התורה. וכפי שיסופר לעיל (עמ' תתקכט הערה ד) ונטייתו זו ניכרה בו כבר משנות ילדותו, והג"ר אליהו גולדברג אב"ד דאברויסק שהבחין אף הוא בכך עודדו לטפח ולהרחיב מדה זו ולעשות בה את מפעל חייו בעולם ההלכה. לא היתה דעתו של רבנו נוחה מפלפולים ודקדוקים שאינם נוגעים להלכה. בין רבני ישראל ויושבי על מדין אתה מוצא שני קוים עיקריים בהנהגה, יש רבנים שמידת הגבורה היא מדתם, ובכל שאלה שהם נשאלים בה הרי הדבר בחזקת איסור אצלם עד שיתברר להם הדבר להיתר, ויש רבנים שמדתם הפוכה, וכל שאלה שהם נשאלים בה הרי הדבר אצלם בחזקת היתר עד שהם מבררים הדבר לאיסור. חלוקה פשטנית זו של שני קוים בלבד אין בה כדי למצות את שיטתו וגישתו של רבנו בהלכה, שכן גם היותו מקיל בהרבה ענינים וכבר נתפרסם שמו שהוא רגיל להיות נוטה לקולא, הרי יחד עם זה הרבה ענינים יש שהוא מחמיר בהם, לכן כשנבוא לעמוד על דרכו של רבנו בהלכה, נמצא שמידתו העיקרית בה היתה יראת השמים שלו, ונלוותה אליה התחושה הרוממה של יושב בסתר עליון הבטוח בנחת רוח שיש לאביו מכל מעשיו שהוא עושה לפי מיטב השתדלותו, יראת שמים שלו היא היא שהביאתו להקל במקומות רבים, שכן מתיירא היה להפסיד ממונם של ישראל, וכך מתוך חומרה שהחמיר לעצמו בא להקל על אחרים, ומדת הבטחון שלו בדרכו היא שהביאתו לעיין בכל שאלה שנשאל בה בשלוות הנפש, עד שמצא בה פתח להקל בהוראה ולהתיר את השאלה שבאה לפניו, וכך היה מורה להתיר בלי להסתפק בצדקת הוראתו.

רבנו הלך בדרך ההיתר לא מתוך יגיעה ומאמץ למצוא פתח ומקור לכך וכחושש שמא לא הורה כהלכה, אלא היה עושה את הדבר מתוך בטחון והכרה כי זו הדרך הנכונה ביותר לפסוק ולהורות. בטחון בדרך ההיתר עשה לו שם כאחד מגדולי הפוסקים והמשיבים בזמנו, והוא עצמו הביע את דעתו על דרכו זו, כאשר שאלוהו פעם, כיצד אפשר לאדם בכלל להיות מורה הוראה, אם בכל דין יש שבעים פנים לתורה, ולכל תורה יש למצוא תמיד פירכא, וכל דבר אפשר בפנים שונות, וא"כ עלול הפוסק להיכשל ולאסור את המותר או להתיר את האסור, ענה ע"ז ואמר - "צריך אדם רק לכוון את לבו להיות פוסק בהלכה, ולהלן מזה - הרי לא ניתנה תורה למלאכי השרת ואם כל אחד יהיה חושש תמיד, שדעתו לא נכונה למי איפוא ניתנה התורה", האדם צריך שכוונתו תהא ישרה ועליו לבקש את האמת והשאר - והוא רחום יכפר עון.

לובאצ' הסמוכה לנובהרדוק, אלא שראשי הקהילה של נובהרדוק שמעו את שמעו ושם ספרו שכבר חיבר אז - ה"אור לישירים" ומכיון שכסא הרבנות בעירם נתפנה כאשר הג"ר מרדכי ליבשיץ עזבו לטובת העיר שידליץ שבפולין, מיהרו ראשי הקהל ותפסו אותו לכהן כרב בעירם, בטרם עברו שלשה ימים מיום בואו של רבנו לובאצ', מדושני עונג חטפוהו אנשי נובהרדוק והביאוהו והושיבוהו על כסא הרבנות בעירם, כשלשים וארבע שנים כיהן רבנו ברבנות נובהרדוק משנת תרל"ד עד יום פטירתו בשנת תרס"ח.

שליטתו בלשונות העמים

מינויו של רבנו לרבנות נובהרדוק בא בפתאומיות כזו, עד שאותו יום שהביאו לו את כתב הרבנות היה יום חתונת בתו, ובסיבת קבלת הרבנות נבצר ממנו לנסוע לחתונה. באסיפה הראשונה שהיתה לראשי הקהל עם רבנו באה להם הפתעה רבה, רבנו היה צריך לשלוח מכתביו, וכדרך שהיה רגיל כתב את הכתובת ברוסית, שפה בה שלט היטב בגלל מוצאו ממשפחת סוחרים שעבדו עם הממשל הרוסי (עיין לעיל עמ' תתקכח הערה ג), בעיני העם היה הדבר לפלא, והלחש עבר בין המשתתפים, הביטו וראו, הרב כותב ברוסית! שליטתו בשפה הרוסית הביאה לידי כך שהיה מדבר עם פקידי הממשל הגויים, עם שר המחוז ועם שר הפלך ומפקד המשטרה המחוזי, בכל הענינים הנדרשים לצרכי הציבור, ולא היה פחדם עליו כיון שבשפתם היה מדבר אליהם, כך קרה שעל אף כהונתו של "רב מטעם" בנובהרדוק, לא היו פקידי הממשל באים בדברים אתו, אלא עם רבנו.

גם סכסוכים שבין יהודים לגויים שהיו באים לפני בית המשפט הרשמי, היו השופטים שולחים אל רבנו, נכרים רבים היו באים מיוזמתם אל "הרב החכם" כדי שיברר ויפשר בסכסוכיהם, שמע חכמתו וידיעתו בעיני העולם ובשפה הרוסית נתפשטו בכל הסביבה גם בעת מצוק כשהיו רבני הדור צריכים לחלות את פני המלכות בפטרבורג הבירה היה רבנו נלווה עמם בשל קשריו הטובים ושליטתו בשפה הרוסית, בכך חסכו מעצמם את הרושם השלילי שנוצר עת נזקקו הרבנים למתורגמנים בבואם לדבר עם השררה, מה גם שפעמים רבות לא עשו המתורגמנים את מלאכתם נאמנה.

שליטתו של גאון וצדיק זה בשפה ובספרותה, כאחד שנתחנך בה וכאילו היתה שפת אמו, קידשה שם שמים והביאה תועלת מרובה במלחמות שנאלצו גדולי ישראל לערוך אז עם הממשל בעניני שמירת התורה והיהדות, כך גם היה בנסיעת למועצות בפטרבורג בעניני ישיבת וואלוז'ין שמטבע הדברים קשורים היו לקיומם של ישיבות וחדרים ברוסיה בכלל, ולכן נסעו למועצות אלו גדולי הדור המפורסמים ה"ה: הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור מקובנה (עיין אודותיו לעיל עמ' תתפז) הגאון ר' יוסף דב סולובייצק מברייסק הגאון ר' אליהו חיים מייזל מלוח' ועוד, גם את רבנו לקחו עמם בשל סגולותיו המיוחדות הנזכרות.

אולם בענינים שאינם צורך גדול של הציבור, לא היתה דעתו של רבנו נוחה מלהתערב ולהשקיע עצמו בעניני הכלל, על רבנים אלו שמשקיעים עצמם בעניני הכלל ומפקיעים א"ע מחובותיהם בהוראת תלמוד תורה ובמשפטי דת ודין ושמירת הדת ודברי המוסר של קהילותיהם, היה מתמה ושואל האם תדרוש הממשלה מכהני הדת שלה שיקדישו א"ע לעניני הכלל? לכל סעיף וסעיף מדרכי החיים הרוחניים והחומריים הופקדו אנשים מיוחדים, מי לה' ולתורתו ומי לעניני הכלל, ואין לבלבל הגבולות ולערבב התחומים, רק כשיעשה כל אחד את המוטל עליו בלבד ולא יטול לעצמו תפקידים אחרים, יוכל לבצע בשלמות הראויה את המוטל עליו.

רבנו לא עזב את רבנות העיר נובהרדוק על אף הצעות רבות שקיבל מערים אחרות, בין ההצעות שקיבל ידוע לנו על הצעת הרבנות בעיר הגדולה ביאליסטאק. רבנו אף לא פנה לעיין בטובם של ההצעות שהוצעו לפניו, ולא חשב כלל לעזוב את הרבנות בנובהרדוק, אף

מהמעמד החדש להם הם זכו - להיות היחידים במנינו של הרב החדש ולהתפלל עמם, רבנו התפלל בעצמו לפני העמוד, וכשגמר תפילת ערבית חזר לביתו עוד בטרם שקעה השמש, ובדרכו פגש בבני העיר שעמדו לפני ההכנות האחרונות לקבלת השבת, ובירכם בהרחבת הדעת בברכת "שבתא טבא", והם ענו לו ברוגז קצת.

בשבת שאחריה, כשהמחזה חזר על עצמו ורבנו הגיע לביהכ"נ והנה אין איש מאנשי העיר המוכן לתפלה, החליט רבנו לעשות צעד נוסף במלחמתו, הוא התפלל שוב עם מנין של בחורים צעירים, אך אחרי התפילה לא עזב את הביהכ"נ אלא נשאר לעמוד לפני עמוד התפילה של הש"ץ, וכשהגיעו בני העיר להתפלל, לא הניח רבנו לגשת אל העמוד ונשאר הוא עצמו לעמוד לידו, באומרו בביהכ"נ הזה אני הוא בעל הבית וכאן כבר קיבלו את השבת, רצונכם להתפלל תפילת מנחה ולקבל את השבת, חפשו לכם בית כנסת אחר, מאבקו של רבנו נשא פרי, ואכן קיבלו עליהם כל בני נובהרדוק לקבל את השבת בעוד היום גדול, בסביבת נובהרדוק היה מתהלך פתגם: בשעה שבעירות הסמוכות אומרים "לכה דודי" כבר ישנים בנובהרדוק.

כששאלו את רבנו לפרש מאבקו זה, הטעים ואמר: בנובהרדוק אין מסילת הרכבת עוברת, ותחנת הרכבת הקרובה ביותר היא נאווה - יעלנע הרחוקה מרחק כמה פרסאות, אם היו בני נובהרדוק מקבלים את השבת לאחר שקיעת החמה, כמנהג שאר הערים והעיירות ריו עגלוני העיר המובילים נוסעים וסחורות לתחנת הרכבת הלון ושוב, מגיעים לנובהרדוק לאחר שחשיכה ונמצאים מחללים את השבת וחומת השבת נפרצת, עכשיו, כשהנהגתי לקבל שבת לאחר פלג המנחה, הרי העגלון האחרון בא לעיר עוד קודם שקיעת החמה. ותקיפותו זו המחוברת ליראת השמים שלו בבואו להחמיר על בני קהילתו, היא זו שעמדה לו גם בבואו להתיר שאלות שבאו לפניו שרבנים יראי הוראה מושכים ידיהם מהם וחוששים לומר בהם היתר, והוא היה מתיר בלי לחשוש.

בקנאו את קנאתי

אם כפוסק לא חת רבנו מן ההכרעה שיש בה משום כח דהתירא, הרי בעיניי השקפה היה קנאי עד מאד ולא יפלא איפא כי ניתן למצוא את רבנו בין המתנגדים החריפים לצינונות וארגוניה השונים, אך התנגדותו זו לא עממה את אהבתו של רבנו לארץ ישראל. וכן היה רבנו ידוע בקנאתו כנגד החוגים המשכילים והמתחדשים למיניהם תנועת המוסר שהתעוררה בזמנו של רבנו, קבעה את אחד ממעוזיה היותר גדולים בעיר נובהרדוק, רבים מגדולי הדור ההוא יצאו נגד תנועת המוסר, באמרם, כי חניכיה מזניחים את לימוד התורה לטובת חיטוטי נפש שאין בהם תועלת למאומה, רבנו עצמו לא היה מתומכיה של שיטה זו, אך גם לא התנגד אליה, הוא אף נהג לסמוך להוראה את אלו מתלמידי הישיבה שהגיעו לידי מידה זו להיות ראויים להוראה, אך לעצמו סבור היה, כפי שהתבטא פעם: "המוסר הטוב ביותר הוא דף גמרא במסכת בבא קמא".

חכמתו ובקיאותו

בקי גדול היה רבנו בהוויות העולם, ידיעותיו כללו, דברי ימי ישראל, ודברי הימים הכללים, על כל הקורות מימות עולם ובמאורעות התבל, הרבה ידע בידיעת גלילות הארץ - גיאוגרפיה, (שליטתו בשפה הרוסית כבר הוזכרה למעלה), והיה נושא דעה על אנשים ועל עמים, ולא מלאה און לשמוע ממנו פרק בהליכות העולם.

רבנו היה מתנגד לרפורמות כלשהן בחיי ההלכה, על גישתו המעוניינת לנושא, תוך הקפדה על מנהגי ישראל הקדמונים לצד ניתוח ריאלי של המציאות העכשווית, יעיד הסיפור הבא: רבנו לא הניח לומר סליחות בביהכ"נ הגדול בנובהרדוק כלילה, גם כאשר מדובר היה בסליחות "במוצאי מנוחה" שרבים אומרים אותם במוצ"ש בעוד ליל, והוא עמד על דעתו שצ"ל אותן כמנהג ימים קדמונים באשמורת הבוקר, נכדי ותלמידיו של רבנו שראו את חשיבות הענין אצלו, היו

פעם, בשביעי של פסח, באה לפני רבנו שאלה של תערובת חמץ בתבשיל שדינה לאסור את כל התבשיל שהרי תערובת חמץ בפסח אוסרת הכל במשהו, רבנו דחה את השואל בלך ושוב עד ליל יו"ט שני של שביעי של פסח, ואז הורה לו להיתר, לדעתו, חומרא זו של תערובת חמץ שאוסרת במשהו אינה אוסרת ביו"ט שני שאינו פסח אלא מדבריהם וכיון שיכול היה להמשיך דבר לזמן ההיתר ולהורות להיתר מצא תחבולות לסבב היתר זה ולא לגרום הפסד ממון ועגמת נפש.

שוב מעשה בליל הסדר השני של פסח, שבאה אשה לשאול שאלה שרגילים להורות בה לאיסור, ושאלה זו לא היתה נוגעת רק לאוכל של ליל הסדר אלא כל משק הבית וכל כלי הפסח היו נעשים חמץ, הדבר היה כשבאו מתפילת ערבית והתכוונו להסב אל ה"סדר", רבנו שמע את השאלה, ושלא כדרכו לענות מיד, לקח נר ונכנס לחדר בית דין ששם עמדו הסירים, האשה שבאה לשאול נשארה להמתין, וכמוה גם כל בני משפחתו של רבנו ישבו והמתינו, משנקפו השעות ורבנו איננו מגיע, ניגש אחד הנכדים לקרוא לסבו, רבנו היה עסוק בעיון הספרים, והפטיר כלפי הנכד קצרות: "תיכף, תיכף, הנה אני בא עבר עוד זמן מה", ורבנו נכנס אל הבית ופניו מזהירות כשהוא פונה אל האשה ואומר, כשר, לכי הביתה לערוך את ה"סדר", הישמרי לך לבל יקרו שוב מקרים של שאלות, ואל בני הבית פנה ואמר: כיצד יכולתי לשבת אל ה"סדר" כל עוד שהאשה לא יכלה לשוב הביתה ולערוך עם משפחתה את ה"סדר" שלה!?

ואם בעיניי איסור והיתר הכרוכים בהפסד של ממון בלבד היתה דרכו לבקש ולחפש אחר צד המיקל, על אחת כמה וכמה שהיה מבקש להקל בענינים של הפסד הגוף בשאלות של פקוח נפש, ולא רק שהיה פוסק להיתר אלא הוא עצמו היה יוצא ביוהכ"פ לחפש אחד חולים שיש סכנה בצומם והיה משדלם בדברים רכים שיסכימו לטעום פחות מכשיעור, בהסבירו להם גודל החטא אם הם מעמידים א"ע בסכנה. אף בתפילת היום היה מקצר כדי שיהיה לו זמן לשמור על החולים שיאכלו, והיה הולך לבית החולים, ועובר ע"פ בתי כנסיות ושולח לקרוא לאנשים שהיה חושד בהם שאינם בקו הבריאות, כדי לברר אם הצום עובר עליהם בשלום, וכדי לצוותם לאכול כשהיה רואה ע"י עצמו או ע"י רופא שהם צריכים לאכול.

אף כי רבנו היה בו כחו של מיקל, אבל פעמים שהיה מחמיר גדול, ביחוד היה מחמיר בהלכות שבת, אולם חומרותיו אם אפשר לומר כך היו גיוניות, הוא לא היה מחמיר בפרטים אלא היה מתאמץ שבעירו נובהרדוק לא יבוא הציבור לידי חילול שבת. עם כניסתו אליה לכהן בה כרב, התקין תקנה לקבל את השבת בעוד היום גדול והשמש עודנה עומדת במרום, בפלג המנחה, לא הקפיד במקרה זה על "מעריב בזמנו" או "קריאת שמע בזמנה" וסמך ע"ז שמותר להתפלל תפלת שבת בערב שבת והביא לידי כך שהיו מקבלים את השבת בשעה מוקדמת כ"כ, עד שהיו הולכים אחרי תפלת ערבית הביתה לאכול סעודת שבת ורק אז היתה שקיעת החמה אל נכון. הוא לעצמו כמובן, היה אחרי הסעודה קורא קר"ש בזמנה, הוא היה אומר, ע"י קבלת שבת במוקדם בטוח אני כי אחרון לשואבי מים יספיק להכניס סוסו ועגלתו לתוך הארוה לפני השקיעה.

תקנה זו לקבל שבת במוקדם לא עלתה בידו על נקלה, "פני העיר" לא רצו להסכים למנהג החדש של הרב החדש, "פני העיר" נובהרדוק לא היו קטלי קניא, הם היו נכבדים וחשובים ביחוס עצמם ובזכות אבות, ועוד יותר מזה הרי בעירם כיהנו פאר במשך הדורות רבנים גדולים וחשובים ומעולם לא נהגו עצמם במנהג זה, אך רבנו היה עקבי בהחלטתו.

לקראת השבת הראשונה נכנס רבנו לביהכ"נ ביום שישי בעוד היום גדול ע"מ להתפלל מנחה, היה הבהכ"נ ריק מתושביה, בני העיר לא הופיעו לביהכ"נ, ורבנו הוצרך לקבץ מנין של בחורים צעירים שנהנו

בשלמותה, והוא לא סיים את הדפסת החיבור כולו, ונדפס רק חלק קטן ממנו בזיטאמיר בשנת "ויעק"ב א"ש ת"ס" [תרכ"ט] וגם מהחלק שיצא לאור לא שרדו עותקים רבים, כיון שחיפוש של הממשלה בבית הדפוס בשל איזה חשד גרם כמנהג הימים ההם שהממשלה תחרים את כל מה שמצאו שם כדי להרבות בבדיקה ובינתים הלך הכל לאיבוד.

ועוד חיבר ספר חידושים לתלמוד וש"ת עם גדולי הדור ולא נדפס, ועוד ספר גדול מעין "שלחן ערוך" לדיני ג' חלקי התלמוד, זרעים, קדשים, טהרות, ועבד עליה הרבה שנים והיה שבע רצון מעבודתו זאת, באמרו, כי כיון לנקודת המטרה אשר ספר כזה דורש, אבל גם זה לא נדפס, וכעת נדפס רק ביאורו לירושלמי בשם ב. "מיכל המים" ג, "ערוך השולחן", אכן הכי נכבד בכל ספריו הוא ספרו הענקי שערך והדפיס בשם "ערוך השולחן" לד' חלקי הש"ע, בו אסף ובירר וצרף כל הדעות שבש"ע ובספרי האחרונים בטעם ובנימוק, בגמרא ובסברא, והוא מעין ספר 'הלבושים' הנועד (עיין לעיל עמ' קנא) אך בתוספת רב מאד בכמות ובאיכות, וערוך בסדר נמרץ ובלשון צחה ובסגנון קל ונקי. במרוצי הדורות מאז נתחבר ה"שלחן ערוך" ונתקבל על תפוצות ישראל נולד הצורך בחיבור נוסף שיכלול גם את כל ההלכות שנתחדשו במשך הזמן ע"י נושאי כלי הש"ע ושאר הפוסקים, דור לפני דורו של רבנו כבר נתעוררו לכך גדלי הדור, וזה ראה רבנו לחבר בספרו "ערוך השולחן" את ההלכות הפסוקות.

ובנוסף לכך אחת הנקודות המיוחדות את עבודתו הוא אשר אין באחרונים כמוהו - אשר היתה היצירה המקיפה את כל ההלכות הכלולות בש"ע עם מקורן וטעמן וגדרם והכל בשפה בהירה וברורה, ועוד הוסיף עליהן את כל ההלכות שאינן כלולות בש"ע כיון שאינן מצויות בזמן הזה, שכללן כולן ב"ערוך השולחן העתידי" שלו.

כתבת הספר עלתה לרבנו בקלות מרובה ביחס לעבודה העצומה אותה רגילים להשקיע בחיבור עצום מימדים ועצום איכות שכזה, וכך היתה דרכו בכתבת הספר, יושב היה מן הבוקר עד הערב חוץ משתי שעות בערך אחר הצהרים בחדר בית דין יחד עם שני הדינים שלו, הוא ישב ליד השלחן ולידו עמד כסא שעליו היו מונחים תמיד ארבעה ספרים, רמב"ם, חלק מן הטור, שלחן ערוך, ומסכת מן הש"ס בפורמט קטן בענין שעמד בו בכתבתו, וכך בעיינו פה ושם, היה כותב את ספרו "ערוך השולחן" דף אחר דף, לעתים רחוקות מאד היה קם ממושבו וניגש להוציא ספר אחד לעיין בו... הוא היה משתמש בסוג מסוים של ניר כפול שנים, היינו ארבע העמודים בצורת מרובע, וכתב רק בנוצת אוז מחודדת באופן מיוחד, כשהיו לו כל התנאים הללו, היה הספר "ערוך השולחן" הולך וגדל מיום ליום ומשעה לשעה, שום רעש ושום צווחה שום שיחה ושום קטטה של בעלי הדין לא הטרידוהו ולא הפריעוהו מכתבתו.

אולם אף שכתבת הספר באה לרבנו בלי טורח, הדפסתו דוקא עלתה לו בטורח רב, במכתב לאחד מידידיו ששאלוהו הלמאי חלפו כעשר שנים בין הדפסת ה"ערוך השולחן" על חו"מ בשנת תרמ"ד להדפסת החלק השני בשנת תרנ"ג הוא כותב: "ואשר ידמה כתר"ה כי כל ספרי 'ערוך השולחן' נגמר בדפוס, לדאבון לבבי אין בי כח להוציא לאורה, מדררא דממונא, ולבר מן דין, הבקורת של ספרי זה הוא בפטרבורג, והייתי שם ודורשים שהחלק השני אדפיס רק בפטרבורג ובשם הדפוס ביקר למאד משום כך הנחתי לעת עתה, עד אשר יראני ה' איך יפול דבר בזה".

ספרו של רבנו התקבל בחיבה רבה ע"י קהל הלומדים עד שכמעט לא היה רב ומורה שלא השתמש בספר להוראה להלכה למעשה, לא היה צורך לחזר אחר קונים לספר, הקונים היו מחזירים אחריו לרכוש כל חלק חדש שיצא לאור, שום שוחט לא ניגש לבקש "קבלה" קודם שעבר ב"ערוך השולחן" על הלכות שחיטה וטריפות ושום רב לא קיבל משרת רבנות בטרם רכש לעצמו את "ערוך השולחן" על יד

משכמים קום ביום הראשון של סליחות לומר את הסליחות עם רבנו בביהכ"נ הגדול, אולם פ"א אחרי הסליחות פנה רבנו לאחד מנכדיו ולאחד ממקורביו המופלגים בתורה ואמר להם, למה השכמתם לקום, וע"י כך תבטלו את כל היום ולא תוכלו לעסוק בתורה כראוי מחמת העייפות? אילו היו הסליחות מן התורה היו צריכים לבקש עצות כיצד לקיים מצוה זו אפי' בתנאים הקשים ביותר, אבל סליחות אינן מן התורה, הזקנים, אלה שבלאו הכי אינם יכולים לישון בלילה או שיכולים הם לישון ביום, ישמרו את המנהג כמקובל ולא יעשו בו רפורמות, אבל אתם הצעירים, שצריכים ללמוד ביום ולא לישון, מוטב שתישנו בלילה ולא תאמרו סליחות בכלל... דף גמרא חשוב יותר! אולם על אף קנאותו, ערום היה רבנו ביראה, והשתמש בחכמתו לדעת כיצד לקרב ולרחק את המרוחקים ואלו שנתרחקו משמירת המצוות, בהיותו בפטרבורג היו נכנסים אליו צעירים שלא היו זהירים במצוות, הדבר היה בימים שאחר חג הפסח, ואחד ממקורביו העיר לו שכדאי שרבנו ישאל אותם היכן וכיצד סעדו בפסח, השיב רבנו: לא, בכוונה לא אשאל, הרי ממ"נ, אם שמרו את הכל כדת וכדין ודאי טוב ואין צורך לשאול אותם מאומה, ואם חלילה לא שמרו, הרי ישקרו לי, ומה תועלת תצא מזה? ואם יאמרו את האמת הרי אצטער ושוב לא אוכל לדבר עמהם, ואז יידחו עוד יותר.

פטירתו

רבנו נסתלק לבית עולמו ביום כ"ב אדר ב' תרס"ח אחר הגיעו לגבורות, וכך כותב בנו בספרו הנ"ל (ח"ג עמ' תתלח) "ועת מועד לכל חי" ונפטר אבא מיד אחר שהגיע לגבורות [לשמונים שנה] בעשרים ושנים יום לחודש אדר השני משנת תרס"ח "חסרת" [לפ"ק] "הכתר והכבוד" [לפ"ק] "גדיל תורה" [לפ"ק] בעיר נובהרדוק, למגינת לב כל ישראל בכלל ובני נובהרדוק בפרט, ושם מנוחתו כבוד.

ספריו

רבנו זכה לחבר ולסדר מערכת ספרים רבים ומועילים לעולם התורה וההוראה אך נדפסו בערך מעט מהמה, מפני סבת דוחק מצבו החומרי תמיד, ודעתו של רבנו לא היתה נוחה מבקשת תרומות וסיוע מידידים להוצאת ספריו, הוא גרס שמדה זו של בקשת תרומות אינה מדת נקיי הדעת, ואין הדבר לכבוד של תורה, ומפני סיבה זו ג"כ לא הדפיס את חיבוריו, ותשובות רבות משלו לא ראו את אור העולם עד היום ואלה הם ספריו שכתב והדפיס: א. "אור לישירים", עוד טרם בואו לנובהרדוק כתב ספר "אור לישירים", המכיל ביאור גדול ורחב ל"ספר הישר" לרבנו תם. ספר "הישר" לר"ת שרבינו ניגש לפרשו בהיותו עוד בשחרותו, היה ספר משובש מאד מלא וגדוש בטעויות דפוס, ור"ת עצמו בהקדמתו מאריך הרבה בענין זה של טעויות דפוס בספרים, ועל שאין ראוי להגיה מסברא בגוף הספר, ובאמר שזוהי עיקר מגמתו בספרו לישב את הגרסאות הישנות ולדחות את דברי האומרים שצריכים להגיהם, הספר בעיקרו מורכב משני חלקים, חלק החידושים הכולל פירושים לתלמוד, וחלק התשובות.

חלק החידושים שהתחיל בחיבורו ר"ת עצמו ונערך כנראה בידי תלמידו ולאחר מותו, נדפס הוא לבדו בווינה, והדפסתו היתה בצורה משובשת מאד, והוא מלא שגיאות ושיבושים כרימון, וכלשונו של רבנו בהקדמתו - "אופל השיבושים כיסהו, חרולי הטעות חיפהו, עד כי תתן אותו אל יודע ספר לאמר קרא בו, ואמר לא אוכל כי ספר חתום הוא" - ורבנו, בשבתו ברבנות בעירה קטנה ובהיותו עדין צעיר לימים, ניגש לעבודת קודש זו לחבר את ספרו "אור לישירים" שמטרותיו, הוא כדברי רבנו בהקדמתו: "מעשהו על שלשה פנים, הפן האחד הגהותיו מתוך אופל השיבושים וכד, והפן השני שברוב המקומות דברי רבנו חדים וסתומים וצריך ביאור, ביאתי כידי ה' הטובה עלי, והפן השלישי במקומות אשר הובאה שיטתו של רבנו בקדמונים או באחרונים והשיגו עליו מצאתי חובה לעצמי, לתרץ שיטותיו הנקיות, ע"כ. למעשה לא יצאה תכניתו של רבנו לפועל

עובדה נוספת מני רבות המעידה כאלף עדים על יחסם של גדולי ישראל לרבנו, יעיד הסיפור הבא: פעם ישבו הגר"מ שך ורבי שלמה טנא זצ"ל ושחו בדברי תורה, באותה שעה נכנס הגאון ר' שמואל רוזובסקי זצ"ל לבית, ושאל במה עוסקים? אמרו לו: במקומות שיש בהם קושיא על ה"ערוך השלחן" מתוספות מפורש, אמר להם הגר"ש רוזובסקי: אכן, יש כמה מקומות כאלה, ועל אתר מנה שמנה מקומות בספר "ערוך השלחן", וסיים דבריו ואמר - וזהו! כזו היתה בקיאותו דספר "ערוך השלחן" לא רק לדעת שמנה מקומות שבהן יש קושיא על הערוך השלחן מתוספות, אלא לדעת שיותר אין קושיות...

מתורתו של רבנו

הזקנה רואה שהכל הבל. ולזה אמר שלמה המע"ה "וזכור את בוראך בימי בחורותיך עד אשר לא יבואו ימי הרעה והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ" (קהלת יב, א). וימי הרעה הם ימי הזקנה ואשר אז תאמר אין לי בהם חפץ כלומר בכל עניני עוה"ז ואז מעצמך תכיר האמת, אבל כחותיך יהיו חלולים ולכן זכור את בוראך בימי בחורותיך ותמסור נפשך על קדושת ה'.

("ערוך השלחן" שו"ע או"ח סי' א' סעיף טו)

ואו"ח, הלומדים הגדולים מצאו גם ענין בחלקים על חו"מ ואה"ע. רבות ניתן להכתב על השפעתו של רבנו ופסקיו לדורות הבאים, ואולם כדי שלא להאריך במקום שאמרו לקצר, די אם נציין את העובדה שעמוד ההוראה בדור האחרון הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל (עיין אודותיו לעיל עמ' תקלא) מסתמך בתשובותיו הרבה על הכרעותיו של רבנו, כשפעמים והוא מתייחס להכרעתו של רבנו במיטב לשון "כבר הורה זקן בעל 'ערוך השלחן' ומפי השמועה למדנו שהחזיק הגר"מ משה א"ע לתלמידו של רבנו בהוראה, ולפסקיו של רבנו היה משקל מיוחד בעל חשיבות אצלו.

תנן באבות (פ"ד מכ"א) ר' יעקב אומר העוה"ז דומה לפרוזדור בפני העוה"ב, התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין. וזהו עיקר גדול בחיי האיש הישראלי לידע שעוה"ז הוא עולם המעשה ועוה"ב הוא עולם הגמול ועוה"ז הוא השער להכנס בו לעוה"ב, ולכן יזהר לבלי לאבד הזמן בחינם כי הזמן הוא יקד מכל הנמצאות והיום שעבר לא יחזור עוד, ודיו שההכרחיות נוטל חלק גדול מהזמן וימי חיי האדם קצרים ובהגיע האדם לימי

"וַיָּבֹאוּ הָאֲנָשִׁים עַל הַנָּשִׁים כָּל נָדִיב לֵב הֵבִיאוּ חָח וְנֹגֶם וְטַבַּעַת וְכוּמָז כָּל כְּלִי זָהָב וְגו'" (שמות לח, כב).

"ברומטר" הרחוב

רבי יהודה בר פזי בשם רבי: הן נקרא ולא נבהת [וי"ג: נבעט] ? [אין אפשר לקרות פסוקים אלו בלא בעיתה ורעדה] לטובה "כל נָדִיב לֵב" [ולא "כל העם"]; לרעה "וַיִּתְּפְּרְקוּ כָּל הָעָם". לטובה "וַיִּזְצֹא מִשָּׁה אֶת הָעָם לְקִרְיַת הָאֱלֹהִים" (שמות יט, יז) [ולא הלכו מעצמן כי אם על ידי משה]; לרעה "וַיִּתְּקְרְבוּ אֵלַי כָּלֶכֶם" (דברים א, כב). לטובה "אֲזַי שִׁיר מִשָּׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות טו, א); לרעה "וַיִּתְּשֵׂא כָּל הָעֵדָה וַיִּתְּנוּ אֶת קוֹלָם" (במדבר יד, א). אמך ר' חייא בר אבא: אכן השכימו והשחיתו, כל השחתה שהיו עושין בהשכמה היו עושין אותה (ירושלמי שקלים פ"א, ה"א).

התייחסות הרחוב לענין כלשהו היא כעין "ברומטר" הפוך, המלמד על מדת חשיבותו וערכו של הדבר.

החפץ חיים היה מבאר כדלהלן את המאמר (ברכות סא, א) 'יצר הרע יושב בין שני מפתחי הלב'. כי הנה לכאורה "לב חכם לימינו ולב פסיל לשמאלו" (קהלת י, ב), דהיינו שעל יצר הטוב מוטל תפקיד: לשדל האדם שיעשה מצוות, ועל יצר הרע שכנגדו גם כן מוטל תפקיד, לשדל האדם שיחטא ויעשה עבירות. אולם כשנתבונן נראה שרק יצר הטוב שומר על מקומו המתוחם ולעולם אינו מסיג את גבול היצר הרע, כלומר, איננו בא אף פעם להסית את האדם שיעבור עבירה. לכאורה צריך יצר הרע גם הוא להתנהג ככה, לשמור על מקומו המיועד לו, זאת אומרת, להסית רק לעבירה. אך במציאות אינו כך. יצר הרע מנתר ודולג ממקום למקום. זה קורה לעתים קרובות מאד, שיצר הרע פוקד עלינו לקיים מצוות...

אם שואלים את יצר הרע, היש בכלל לשמור תורה ומצוות? כיצד היה בעצם עליו לענות: 'אין צורך, על האדם להיות חפשי לעשות מה שלבו חפץ'. אולם יצר הרע משיב להיפך: 'הכרח שתהיה לנו תורה, הכרח הוא לעשות ולקיים מצוות, חייבים למסור את הנפש בעד תורה ומצוות. רק בתוספת

קטנה, בעד תורה שלו ובעד מצוות שלו'. יתירה מזו, כיון שיצר הרע נוטל לידי אפילו מצוה ממש, מצוה מתורת ה', לבסוף יוצאת מגוף המצוה עבודה-זרה.

והנה ישאל השואל, איך באמת אפשר להבחין במצוה, האם היא מצד יצר הטוב, או מצד יצר הרע? אחד הסימנים בזה הוא יחס הרחוב כלפי המצוה הזאת.

המצוה הגדולה מכל המצוות היא תורה, לימוד ואחזקה. 'כל המצוות שבתורה אינן שוות לדבר אחד מן התורה' (ירושלמי פאה פ"א ה"א). והנה רואים אנו, כי דוקא כלפי המצוה הזאת מתיחס הרחוב בקרירות רבה, וגם בין יהודים חרדים נמצאים רק מתי מעט המגלים התעניינות למעשה בנוגע למצב התורה. ככל שהמצוה גדולה יותר, בה במדה היא גלמודה יותר, דורש אין לה. מכאן יכולים להבין, כי המצוה הזאת שיש לה קופצים הרבה, הרחוב חוטף אותה בשתי ידיים, צריכים לבדוק היטב מאיזה מקור היא נובעת: 'למה נמשלו ישראל לצבי? מה הצבי הזה כשהוא רץ מביט לאחוריו, אף ישראל'. כיון שרואה יהודי את עצמו רץ למצוה בגודל מרצו והתלהבותו, זאת חובתו ויעשנה, שיסתכל לאחוריו; בכדי לראות מי מריץ אותו ומזרז אל המצוה, האמנם יצר טוב הוא זה, או שמא יצר הרע הוא המדריבנו (ע"פ ספר המדות למהר"י מדובנא).

מצוה כזאת, שהרחוב מקבל אותה בתשואות, בהתלהבות, הגם שלא רואים בה אף שמץ של שליליות, וכולה טוב; בכל זאת אפשר שבמעמקים, בתוכיותה, חבוי העגל. במרוצת הזמן בודאי הדבר יתגלה, אולם כבר יהיה מאוחר מדי, יצר הרע כבר תפס ועשה את שלו.

האדם מישראל נדרש, אם כן, לא להתפעל מהלכי רוח וזרמי השקפה עראיים של הרחוב. וזה הכח יונקים אך ורק מדעת תורה צרופה כליל - 'למה נקרא שמו אברהם העברי, שכל העולם בעבר אחד, והוא בעבר אחר' (בר"ר פמ"ב).

(קובץ פרשיות - רבי אלחנן וסרמן)